

МАНАЙ
АЙЛШАН –
ХҮҮГЭДЭЙ
“ОДОН”
ЖУРНАЛ

12 н.

«УһАН ЯРУУНЫН
УНАГАНБИ» -
Цырендулма 17 н.
ДОНДОГОЙН
80 жэлэй ойдо

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Буряад ҮНЭН

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Бүгэдэ арадай сонин

2012 оной
августын 23
Четверг

№ 33 (21881)
(796)

Намарай эхин
шара бишэн
харын 6
гарагай 5
www.burunen.ru

Фил ХАБИТУЕВАЙ проект

АВТОРАЙ фото

ХҮДӨӨДЭ АЖАЛДА ДҮРШЭХЭ АРГА БОЛОМЖОНЬ ЕХЭ

“ЗЕМСКИЙ ДОКТОР” гэхэн федеральна проектын ёһоор 35 наһа хүрөөгүй залуу эмшэн хүдөө гаржа хүдэлбэл, 1 миллион түхэригэй гүрэнэй тэдхэмжэдэ хүртэдэг болонхой. Тэрэ хүдөө нютагта табан жэлдэ хүдэлхэ хэлсээ баталжа ошоно. Залуу эмшэн энэ мүнгэ өөрынгөө дураар хэрэглэхэ аргатай.

Буряад орондо мэдээжэ, угаа дамжан эмшэд болоһон хүнүүд олон юм. Тэдэнэй дунда Балхановтанай уг суурхадаг. Энэ уг үргэлжэлүүлжэ ябаһан **Анатолий Баирович Балханов** Ивалгын аймагай түбэй больницын акушер-гинеколог юм. Тэрэ эмшэн мэргэжэлтэй хүнүүдэй дунда өөдөө болоһон тула, ехэ болоходоо өөрөө эмшэн болохо гэжэ хүсэһэн байна. Абань Баир Содномович Түнхэнэй аймагай Аршаан нууринай “Сагаан дали” гэжэ нэрэтэй хүүгэдэй больницын ахамад врач, эжын Татьяна Георгиевна Буряад орон соо мэдээжэ “Диамед” гэхэн клиникын психотерапевт. Харин абгань Юрий Содномович энэ клиникын ахамад врачаар хүдэлнэ.

- Ординатурада нуража байхадаа, хүдөө аймаг ошожо хүдэлхэб гэжэ шиидэнхэй байгаа. “Земский доктор” гэхэн программа минии хүсэлье бүри батадхаа. Сэхыень хэлээ һаа, залуу хүндэ мүнгэн үлүү бэшэ. Тиигээдшье хүдөөгэй больницада хүдэлхэн хүн мэргэжэлэйнгээ оньһо нюусанууды шудалха ехэ арга боломжотой байдаг гэжэ һананаб. Аха үеын эмшэдэй үгөөр, табан жэлдэ хотын больницада хүдэлжэ нураха ажалай дүршэлые хүдөө нютагта хахад жэл соо туйлаха аргатай. Ивалга нууринда һаяхан мүнөө үеын оньһон түхээрэлгэнүүдтэй шэнэ поликлиникэ ашаглалгада тушаагдаа. Эндэ хүдэлхэдэ ехэ урматай. Аймагай толгойлогшо шэнэ больница бариха хэрэг ябуулжа байнхай. Энэнь бүтэхэ болоо һаань, ехэл һайн байгаа.

Ажалдаа сүлөөтэй бүхы сагаа үнгэргэдэгби. Сүлөө сагай олоходо, ород литература уншаха дуратайб. Тиихэдэ физкультура болон спортдо дуратайб. Эмшэн хүн энхэ элүүрээр бээ сахижа ябаха жэшээ харуулха ёһотой.

Залуушуул баруунай хариин оронууд руу тэгүүлдэг. Тэндэ, гададын оронуудта эмшэд ехэ салин абадаг гэжэ һанана. Би тэдэниие дэмжэдэггүйб. Түрэл Буряад орондоо хүдэлжэ, нютагаархидаа эмшэлхэ, тэдэнэй элүүр энхэ ябахын түлөө оролдохо байна. Эрдэмэй шэнэ туйлалтануудһаа гээгдэнгүй, үе сагтаяа жэгдэ алхалхын түлөө медицинэй эрдэм гүнзэгыгөөр шудалха һанаатайб. Ябан ошон эрдэмэй кандидат, саашаа эрдэмэй доктор болохо хүсэлтэйб. Эрдэм мэдэсэеэ дээшлүүлжэ, арад зондо туйһатай бэрхэ мэргэжэлтэ болоһойб гэжэ ехэтэ хүсэнэб.

Анатолий Балхановта хүнгэн бэшэ хүдэлмэриденъ амжалта, һананаһаа абажа, хүсэһэнөө туйлажа ябахыень хүсэе.

Эльвира ДАМБАЕВА
оршуулба.

ИП «МОЛЧАНОВ А.А.»
ПРЕДЛАГАЕТ

ПИЛОМАТЕРИАЛЫ

В НАЛИЧИИ И ПОД ЗАКАЗ:

- БРУС 18Х18, 15Х18, 10Х18
- ДОСКА 2,5Х18, 4Х18, 5Х18
- НЕОБРЕЗНОЙ ТЁС
- КРУГЛЫЙ ЛЕС 4-6 м.

ВЫСОКОЕ КАЧЕСТВО НИЗКИЕ ЦЕНЫ

☎ +7-924-454-65-61

Дэлгүүр дээрэхи хөөрөлдөөн

ҮГЭРСЭ, ХАРТААБХА ХААНАХИБ

Газаагаа огородой эдээ ургуулха аргагүй хадаа, хотын дэлгүүрхээ хартаабха, үгэрсээ худалдан абажа эдинэ гэшээбди. Нэгэ багахан хүнэг шэнэ ургаһан хартаабха 180 тухэригөөр худалдажа абаад, гэртээ абаашаад, 2 үдэрэй туршада тэрээн тухайгаа мартажархёо бэлэйб. Арай сүлөөтэй болоходоо, шэнэ хартаабха шанажа эдихэ хүсэлтэй, туламаа нээн гэнээмни, хартаабха шал нойтон аад, нилзагар болошонхой байба. Абаһан үгэрсэмнишье үгэрсын анхилма үнэргүй. Гайханын эхээр гэлэжэ, 7 хоногой забһарта арай шамай сүлөө гарахадаа, колхозой дэлгүүр

ерэжэ, энэ хөөрөлдөө эмхидхэбб. Хотын түб дэлгүүрэй хойто талаһаань орон сасуу аржытар табятай элбэг огородой эдээн. Эрьелдэн ябажа, бүхы наймаашадһаа: «Үгэрсэтнай хаанахиб?» - гэжэ асуухадамни, бүхы дэлгүүр ганса Хурамшын үгэрсөөр дүүрэн, харин хартаабхал хаа Харганын хэбэртэй. Дахинаа эрьелдэнээр, наймаашадые адаглан, аляханиинь өөрынгөө гараар ажал хээ хаб гэжэ адаглан ябатараа, нэгэ бүлэг наймаашадта дүтэлхэдөө, үнэхөөрөө, Хурамшын ажалша бэрхэшүүлтэй ушарбаб. Мэдээжэ шалтагаар хөөрөлдэн зоннойгоо үнэн нэрэнүүдые бү хэлэхүү.

домни, наймаашан эхэнэр тэрэ доро, үнэхөөрөөшье, урда долоон хоногто Бэшүүрэй аймагай үмсын ажахыһаа хэдэн мэшээг хартаабха аба-хадамни, зариманиинь ехэ муу шанартай байгаа гэжэ мэдэрбэ. Теэд хохидоһон намда мүнгиёмни бусааха һанал ухаанданышье ороогүй, харин: "Байза, үглөөдэр ерэхэдэнь, нэгэ мэшээг муу хартаабха байгаа, хуу һалаа, намда үритэйш гэжэ байна", - гэжэ намда мэдүүлбэ.

Ногоон дэлгүүрэй эгээл элбэгээр огородой янза бүриин эдээн дэлгээтэй газараар ябахада, эндэ өөһэдөө ургуулаа бэшэ, харин худалдан абаад наймаалдаг зон гэжэ ойлгобоб. Хараһаар байтарни, нэгэ эхэнэр уб улаан томо гэгшын помидорнуудые һайхашаан, энэ хаанахиб, - гэхэдэнь, наймаашан, атадышье гэнгүй, "Ивалгын" гэхэдэнь, тэрэнь дары түргэн худалдан абашаба. Үнэхөөрөө, һаһа үеэрээ помидор ургуулжа үзөөгүй гэжэ эли. Яагаад һая, манай энэ уларилда ургаһан помидорой эшэнэинь байһан газар үжэн алдажа байха юм. Мүнөө сагта тэндэнь ногоород байха ха юм, харлаад бэшэ. Наймаашанын гансаараа үлэхэдэнь, дүтэлөөд, энэ помидор хаанахиб гэжэ һурахадамни, тэрэмни нюдэ амаа хурсадхан баһал шээн-дэмни обоо лапшаа тохожо байтараа, гэнтэ диктофонийемни харажархёод, би тантай хөөрөлдэхгүйб гэжэ сужалдан, "Охрана, охрана!" гэжэ байжа хашхарба. Тэрэ охрана гэгшэдынь ерээд, намайе яаха хаб, үрзэгнүүлээд, хорёогой газар гаргажа хаяха ха гү гэжэ һэжэглэхээр байхадамни, зон нэр-мэр гэлдэбэшье, нэгэшье хүн намайе тоогоогүй.

Удаань ойрохон байһан наймаашанда дүтэлөөд, огородойнь эдегээр һонирхоходомни, илдам зохицхоноор, уһан дээрэ үрмэ тогтоожо байһандал хөөрөжэ эхилбэ:

- Мүнөө сагта Хитадһаа огородой эдээн асарагдахыаа болиһон. Хурамша, Кокориной үгэрсэ эгээл сэгнэгдэдэг. Энэ үгэрсэ өөрөө даһһалааб. Амталагты... Мүнөө хүн "Зозуля" тарихыа болёо, гашуун болодог. Харин "Адам" гэжэ сортын үгэрсэ ехэ һайн. Энэ эхэн арбуз Ивалгада, Оронгодо ургадаг, үшөө гурбадахи газарынь нэрэ мартааб. Хитадууд Вахмистроводо помидор, солонгос яһатан Каленоводо капуста ургуулна. Амтатай гү үгэрсэ, хэды кило шэгнэхэм бэ?

Одоол юу хэлэхэбши даа, үнэхөөрөө, бурханай табисуураар наймаашад хаш...

ХУРАМШЫНХИДАЙ ҺАНАМЖА

Сэсэг:
- Үглөө бүри ерэхэдэманай, наймаалха сүлөө һуури олдохогүй. Үдэр үнжөөд лэ үгэрсээ суглуулдагби. Оройдоол 15 грядкатайб. Нэгэ мэшээг хахадые асараад худалданаб. Нёдондо манай нютагай харгы дээрэ өөһэдын дэлгүүртэй байхадамнай, ехэ амар байдаг һэн. Тэрэ мүнөө жэл үгы болоо.

Гажидма:
- Үнэхөөрөө, гомдолтой. Гэртээ ургуулһан үгэрсэмнай сэбэр, амтатай даб даа. Ганса хурамшынхидай наймаа хэхээр эндэ стол гү, али өөһэдын дэлгүүртэй һаа, амар бэлэй. Хүнүүд эндүүржэ, элдэб шанартай үгэрсэ Хурамшын гэжэ һанаад абана. Бидэ сэнгээ нэгэ бага дээгүүр табидабди. Хүнүүд ерээд, 5 солхообор үнэтэй байхадань ошоод, муу шанартай, нитрат ехээр хэжэ ургуулһан огородой эдээ абаад даһһалхадань, тэрэнь үбэлдөө муудажа, "буудахадань", бидэниие хараадаг, Хурамшын үгэрсэ аад, муудаа гэдэг.

Виктория:
- Би тэрээндэнь ядадаггүйб. Намда өөһэдын ху-

далдан абагшад бии. Намайе Хурамша нютагай гэжэ олон зон мэдэдэг. Худалдахал үгэрсээ худалдаад, һанаа амар байгшаб.

Цыпелма:
- Манай Хурамша 10-аад үйлсэтэй, нэгэ үйлсын 2-3 айл лэ үгэрсэ наймаалхыа таридаг. Тиигээд энэ үсөөхэн зон бүхы хотын дэлгүүрнуудые яагаад хангаба гээшэб! Мүнөө сагта түлээн ехэ үнэтэй. Шадалтайл зон үгэрсэ ургуулна. Ехэ оролдосотой ажалай хүсөөр таригдадаг. Яагаад иимэ ехэ үгэрсэ гэртээ ургуулна гээшэбта? Арай үнэншэхөөр бэшэ, Хитад үгэрсэл хаш гэжэ байжа хүн зон хэлсэдэг.

Валентина:
- Манай нютагта Тоормо гэнэн нуур бии. Тэрэнэй дэргэдэ ямар бэ даа яһатан ехэ үгэрсэ ургуулдаг. Газарнай ехэ һайн, элдин лэ даа. Теэд юундэ тэдэнэй үгэрсэ нитрат ехэ болодог гээшэб? Ехэ удобрени хэнэ хадаа.

Үнэн сэхыень хэлэбэл, Хурамша нютагайхид һайн сагта айл бүхэн, хамтын ажалдаашье ехэ гэгшын газарта үгэрсэ ургуулаад, бүхы Улаан-Үдые хангадаг һааб даа. Мүнөө тиимэ юумэн үгыл даа.

ХАРТААБХААР БАЯН ХАРГАНЫНХИД

Харгана нютагайхид хартаабха наймаалхыа хотын дэлгүүр ерэхэдэнь, тэдэндэ удаан саг соо наймаалха газар үгэжэ үгөөгүй. Хартаабхын ямар бэ даа палочкануудые олообди, хартаабха мүнөө жэл наймаалха үгыт гэжэ мэдүүлэ. Тиигэһээр байтараа, энэ дэлгүүрэй захата тэдэндэ багахан булан үгэнэн байна.

- Ехэ һонин лэ даа. Энэ дэлгүүрнай анхан саһһаа колхозой гэжэ нэрэтэй ха юм. Тон хүдөөгэй таряшад ерээд, наймаа хэхэ аргагүй байхадань, гомдолтой. Бүхы һайн газарынь «перекупщицүүдтэ» үгтэнхэй. Бидэн лэ өөһэдынгөө гараар ургуулһан юумэ худалдаха эрхэтэй ха юмбибди. Оройдоол 10-аад зон эндэ ерэжэ наймаа хэнэбди. Ондоо яһатанайхид манай нютагай хартаабха гэжэ хэлэдэг, теэд тэдэнэй ургуулһан хартаабха 2 хоноод лэ муудашадаг, - гэжэ харганынхид хөөрөбэ.

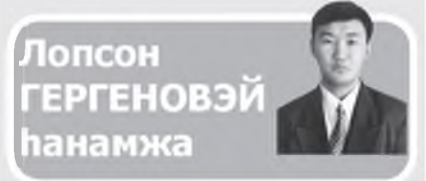
БУРХАНАЙ ТАБисуураар НАЙМААШАД

Үжэнхэй хартаабха худалдажа абаһан газартаа ошохо-

ТАЙЛБАРИ

Хүдөө ажахын министерствын ургамалай таһагай мэргэжэлтэдһээ дэлгүүрэй асуудалаар тайлбари абаһан байнабди. Республикымнай дэбисхэр дээрэ овоц ургуулдаг эмхинүүд гэбэл, Оронгын СПК-гай «Газар», «Агролидер» гэнэн нээмэл акционернэ эмхи болон Кабан-

скын аймагта "Гарантия 2" гэнэн эмхи гээд ажалладаг. Дээрэ хэлсэгдэнэн помидорнууд Вахмистроводо ургуулдаггүй. Бусад газарнуудта огородой эдээ үргэн дэлсэтэйгээр ургуулдаг томо ажахынууд бүридхэлдэ абтаагүй.

ҮЕР ҮНГЭРЭН ОШОХО БЭЗЭ

Саг гэшэмнай ехэ түргэн хубилжа, ябасань улам түргэдэжэ, хүн зонойшье абари зан ондоо тээшээ хубилжа, угайдхадаа, сагай уларил бүришье тогтууригүй болоо гэжэ үндэр һаһатанай тэмдэглэхэ үедэ дунда һаһанайшье зон нэгэн дуугаар тэдэниие дэмжэнэ.

Гэхэ зуура шэнэ сагтай хамта ганса муу юумэн ерэнэ бэшэ, урданай юумэн һураггүйгөөр ула доро гэшхэгдэнэ бэшэ, харин ажабайдалдамнай өөрын онсо, мүнөө сагта хэрэгтэй, тааруу шэнжэ шанар асарна. Уларилай талаар асуудалнууд одоошье орёо ондоогоор бодод ерэнэ. Нэн түрүүн бидэнэй, өөһэдымнай эхэ байгааидаа даншье үлүүсэ муугаар, һаланаар, болгоомжогүйгөөр хандаһанһаа боложо элдэб хохидол үзэгдэнэ. Дэлхэй дээгүүр дүүрэн тараһан завод, фабрика, нефтегазо-соргонуудые бариһан бидэнэр лэ зэмэтэйбди.

Мүнөөдэрэй үдэрнүүдтэ хура бороон ороһоор, уһа голнууднай нэмэхээр байна. Зүгөөр иимэ байдалай тогтоһые сагай түргөөр ябаһантай, уларилай ондоо болоһонтой холбоһоной үлүү. Ушар юуб гэхэдэ, эрдэмтэдэй, уларилай шэнжэлдэг мэргэжэлтэдэй хэлэхээр иимэ байдаг: 10-12 жэл болоод лэ дабхасалдаад ерэдэг байна. Олонхи зоной мэдэхээр, һүүлшын ехэ үер манай хотодо 1998 ондо үзэгдөө.

Урдань 1971-1973, 1985 онуудаар үер ерэжэ, гол горходнай эрьэе халин гараһан байна.

Һүүлэй арбаад жэл соо бороонтой иигэжэ удаанаар ородоггүй байһанһаа боложо, газарнай "үлүү" уһаа саг сонь өөртөө шэнгээн абадаг байгаа. Харин мүнөө газарнай "садаад", ехээр ороһон уһаа саг соонь дууһан шэнгээжэ шаданагүй гэжэ мэргэжэлтэд тоолоно. Тиимэхээ мүнөө бороонтой һүүлдэ хаа хаанагүй хэдэн үдэрөөрөө хатадаггүй шалбаагуудые харанабди. Мэндэ һаяхана Улаан-Үдэдэ хэдээн үдэрэй туршада богонихон саг соо шанга аадарай ороходо, хотымнай үйлсэнүүдээр үбдэгтэ хүрэмэ уһан суглараад байгаа һэн. Иимэ байдалые яагаад һайжаруулхаар бэ гэнэн асуудалай өөрөө гаран ерэхэдэ, мэргэжэлтэд элдэб аргануудые тоолоно.

Тэрэнэй тоодо хотын үйлсэнүүдээр бороонтой уһа урадхуулан абаха канализацинууд хэрэгтэй гэнэ. Мүн тиихэдэ гол мүрэнүүдэй, илангаяа Сэлэнгын урасхалай һаба сэбэрлэхэ, гүнзэгырүүлхэ хэрэгтэй байна. Энэ ушарта гансал Сэлэнгэ, Үдын урасхал номгоржо, намдуугаар эрьэе эльбэн, уһаа түлхихэ бэшэ, харин үнинэй мартагдаһан томо томо онгосонууд хүн зоноо иишэ тишэнь дахинаа зөөхэ аргатай байна.

Харин мүнөө ороһон бороомнай түмэн зондоо хохидол, аюул асарангүй үнгэрхэ бэээ гэжэ найдан үлэе.

Цырегма САМПИЛОВА.

ОРОДОЙ АРШААН...

ХЭЖЭНГЫН АЙМАГТА оршодог үзэсхэлэн найхан байгаалитай газар болно. Доодо-Худан ньютагай поселениин газар дээр оршодог энэ аршаанда жэлэй дүрбэн сагта хүн зон олоороо ерэжэ амардаг, бэе тамираа бэхижүүлдэг. Аршаан хотын, эльгэнэй, бөөрын гэхэ мэтэ доторой олон үбшэнгүүдхээ туналдаг, торходо орожо, үе мусын, арһанай, эхэнэрэй үбшэнгүүдхээ бээ аргалхада болохо. Эм домтой, аргалха хүсэтэй энэ аршаан холо ойгуур суурханхай. Тиймэхээл зунай найхан сагта эндэ амарха дуратайшуул жэлхээ жэлдэ олон байдаг.

И.Б. Жалсанова

В.Ц. Бадарева ньютагайнгаа аршаанда амарха дуратай

Мүнөө үедэ энэ аршаанай ойрохи амаралтын дайда Ородой территориальна ниитын өөһэдэн хүтэлбэрийн эмхи (ТОС) харгалзалдаг юм. Хэдэн жэлэй туршада аршаанай ажахые ТОС-ой түрүүлэгшэ Ильза Алексеевна Игнатьева эдэбхитэйгээр эрхилдэг, ажал хэрэг урагшатайгаар ябуулдаг, зохид абари зантай хүн байна. Хамта дээрээ 30-аад хүнэй амарха байрын гурбан гэр, торходо ородог корпус, столово, теннис, бильярд наадаха байра гэхэ мэтэ эндэ бии. Волейболой талмай, телевизор, тренажернууд гээд лэ аюурагшатай бээе намааруулха юумэн олон даа. Нонин номуудшые эндэ олон.

-Хоёроороо, гурбаараа байрлаха таһалганууд бии. Амаргад үдэрэй дүрбэ хоол баридаг. Мяхан, хүн, овош гэхэ мэтые манай Ородой хубиин ажахынуудһаа асарнабди, - гэжэ Ильза Алексеевна хөөрэнэ. - Хүнүүдэй ханаһандаа хүрэмөөр амархын тула бүхы шадалаараа оролдонобди. Гансал аршаанай дэлбэрэн гарадаг газар тойроод ой модо отолжо, ханааемнай ехэ зобооно. Ган гасуур зарим жэлнүүдтэ аршаамнай багаар гарадаг болоод байгаа. Иигэжэ тойроод модо отолхо болоо хаань, аршаан булагта хохидол үзүүлжэ болохо.

Ильза Алексеевна Игнатьевагай хэлэнэн эдэ үгэнүүдтэ бидэ ехэ ханаата болообди. Буряад арад эртэ урда саһаа эхилжэ, "Хүрһэтэ алтан дэлхэй, хүхэ мүнхэ тэнгэримни, ангаахагүй ашатай аршаан асарха, хайрлаха ууламни" гэжэ зальбардаг байһан гээшэ. Тийхэдэ буряад хүн гол үһанай эрье газарай модо юрэ һэндэдэггүй, лусуудай хорлол боложо, гол үһан шэргэхэ гэдэг. Наһатайшуулнай булаг-зэндэмэниин үһые арюун үһан гэжэ нэрлэдэг гуримтай һэн. Буряад арадайнгаа ёһо заншалнуудые мартангүй сахижа ябаял гэжэ уряалха дуран хүрэнэ.

Аршаан булагууднай, үзэсхэлэн найхан байгаалимнай үеһөө үедэ эдлэхэ, хэрэглэхэ баялигнай ха юм.

- Амаржа байһан хүнүүд тон лэ сэдхэлээ хананги. «Байрын таһалганууд соо ариг сэбэр, эдэе хоолын амтатай, шэмээгүй байдал, тунгалаг сэбэр агаар, гоёл байна», - гэжэ Хэжэнгэһээ ерэнэн ажалай ветеран Т.Б.Батомункуев хэлэнэ. - Дүтэ наагуур энэ тортог хаяжа байха промышенна нэгэшые предприяи үгы ха юм даа.

«Бууза, котлетэ, үгышые хаа, бүхэли мяхан, таһалһан лапшаатай буряад шүлэн... Ехэ хайнаар хооллуулна даа», - гэжэ Улаан-

Амаралтын байшангые даагша И. А.Игнатьева

Тогоошон Г.В. Вачаева

Оюутан Галина Игнатьева

Удын багша И.Б.Жалсанова хэлэнэ һэн.

Олохон жэлэй туршада эндэ дүршэлтэй бэрхэ тогоошон Галина Владимировна Вачаева ажаллана. «Үдэр бүри янза бүрийн хоол бэлдэхые оролдодогби», - гэжэ тэрэ хэлэнэ.

Амаргад торходо орохоһоо гадна Хөөрхын Хужарта нуурһаа асарһан шабараар хүл гараа шабаха аргатай. Энэ шабар үе мусын үбшэнһөө аргалдаг гэжэ үнинэй мэдээжэ юм. Торхо бэлдэхэ, байрын таһалганууд соо ариг сэбэрье сахижа гэхэ мэтын ажал Буряадай республиканска барилгын болон хотын ажахын училищиин оюутан Галина Игнатьева жэншэдгүй хайнаар дүүргэнэ. Эндэ «табан аршаан» бэлэн байдаг, тэрэниие торхынгоо аршаанда нэмээд ороходо болохо. Олон үбшэнгүүдхээ туһатай, хүнэй бэеын тамир бэхижүүлдэг юм. Хотын болбосон түхэлтэй байрада байдаг ньютагаархиднай таба аршаанай, юрэ торхыншые хүсэ, туһые хайн мэдэдэг. «Бэеынгээ шииг халгаажэ, ньютагайнгаа аршаанда ородогби. Бэлээр хүйтэшые абахаяа болидогби, ньютагай аршаанһаа үлүү юумэн үгы», - гэжэ мүнөө ниистэл хото шадархи Туламжа нууринда ажаһуудаг Владимир Доржиев сэгнэн хэлэнэ.

Манай байхада, хүршэ Хорин аймагай түлөөлэгшэд ерэжэ, дайнай болон ара талын ажалай ветерануудые амаруулха тухай

хэлсээ баталаа. «Сүүдхын 500 түхэриг түлөөд, ветерануудай амарха иимэ хайн байдалтай амаралтын газар дүтэ нааша үгы. Хүршэ Яруунын аймагааршые ябажа хараабди», - гэжэ тэдэ хэлэнэ һэн.

- Июлиин хуушаар, август соо хүн зон олон болодог. Холо ойроһоо элдэб хизаар, хотонуудһаа айлшад буудаг гээшэ. Ажалнай ехэ болодог, теэд сэдхэлдэ ехэ аятай: хүн зон манай аршаанда зорижо ерэнэ ха юм, - гэжэ Ильза Алексеевна тэмдэглээ.

Аршаанай шэдитэ хүсэн, үзэсхэлэн байгаали, мүн зохид байра байдал, эндэхи хүдэлмэрилэгшэдэй налгай урин хандалга амарһан хүнүүдтэ дахин иишэ ерэхэ хүсэл түрүүлнэ. Москва, Эрхүү, Шэтэ, Бурядаймнай бүхы ньютагуудһаа хүнүүдэй ерэжэ амардаг байһыень «һанамжануудай дэбтэр» гэршэлнэ. «Манда эндэ тон хайшаагдаа. Гоё даа! Эгээл шухалань - тон зохид эрхэ байдал!» - гэжэ Эрхүүһээ ерэжэ амарһан Сергей, Лариса гэгшэд бэшэһэн байна. Иимэ эрхэ байдал байгуулжа шаддаг зон гэхэдэ, Ильза Алексеевна Игнатьева түрүүтэй эндэхи багахан коллектив. Ямаршые хэрэгтэ хүнэй хандаса эгээл шухала, энээнһээл бүхы юумэн дулдыдадаг ха юм.

Эльвира ДАМБАЕВА.
Авторай фото-зурагууд.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2012 оной августын 20-оо 24 хүрэтэр

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЫН САГ ЗУУРА УЯЛГАНУУДЫЕ ДҮҮРГЭГШЭ Ц.Б.БАТУЕВАЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

Зүблэхэ зүйл:

1. Арадай Хуралай хороонуудай 2012 оной августын 13-аа 17 хүрэтэр дүүргэгэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэд: хороонуудай түрүүлэгшэнэр)

21.08. 9.00 Арадай Хуралай бага танхим

2. Арадай Хуралай 2012 оной августын 13-аа 17 хүрэтэр үнгэргэгдэн хэмжээ ябуулганууд тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ М.Г.Бюраева)

3. Арадай Хуралай хиналтын документнүүдые гүйсэдхэлгын байдал тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ М.Г.Бюраева)

4. Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуули ёһонуудтай зохилдуулгын хойноһоо хиналта тухай (элидхэлшэ М.Г.Бюраева)

5. Арадай Хуралай 2012 оной августын 20-оо 24 хүрэтэр түсэблэн хэмжээ ябуулганууд тухай (элидхэлшэ М.Г.Бюраева)

6. 2012 оной августын 13-аа 17 хүрэтэр Хуули ёһоной управлениин дүүргэгэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ М.В.Дампилова)

7. 2012 оной августын 13-аа 17 хүрэтэр Мэдээсэлэй-шэнжэлэлгын управлениин дүүргэгэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ Е.Б.Буянтуева)

8. Арадай Хуралай ажал ябуулга тухай республикын хэблэлнүүдтэ 2012 оной августын 13-аа 17 хүрэтэр олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ толилогдоһон материалнуудай шэнжэлэл тухай тусхай таһагай мэдээсэл (элидхэдшэ К.А.Соболев)

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ – АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЫН УЯЛГАНУУДЫЕ САГ ЗУУРА ДҮҮРГЭГШЭ В.Г.ТАРХОВАЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ХҮДЭЛМЭРИЛГЫН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Зүблэхэ зүйл:

1. Буряад Республикын Арадай Хуралай 2012 оной августын 20-оо 24 хүрэтэр болотор түсэблэн хэмжээ ябуулганууд тухай

21.08 13.30

Арадай Хуралай бага танхим

2. Буряад Республикын Арадай Хуралай хиналтын документнүүдые гүйсэдхэлгын байдал тухай

3. Элдэб асуудалнууд

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон финансын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Д.Э.Доржиев)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжээтэ хорин юһэдэхэ сессидэ зүбшэн хэлсэлгэдэ оруулагдаха асуудалнууд

21.08 10.00 каб.235

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдн хүтэлбэрийн, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.С.Скоцырская)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатуудай хунгалта тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай

22.08 14.00

Арадай Хуралай бага танхим

Зүблэхэ зүйл:

Хүдэлмэрилгын бүлэгэй зүблөөн Буряад Республикын табадахи зарлалай Арадай Хуралай депутатуудай хунгалта үнгэргэхэ хунгуулиин округуудые бүридүүлхэ тухай

22.08 16.00

Арадай Хуралай бага танхим

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:

"Хүдөө ажыхын үйлдбэрийе дэмжэлгээр Буряад Республикын гүрэнэй зарим эрхэ түлөөлэлгэнүүдые нютагай өөһэдн хүтэлбэрийн албан зургаануудта олгохо тухай" Буряад Республикын Хуулиие бээлүүлгын ябаса тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай Соведэй зүблөөндэ бэлдэхэ тухай

20.08 14.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын, үндэхэтэнэй асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын дэбисхэртэ ниитын хэмжээ ябуулгыг үнгэргэхэ тухай мэдүүлгэ үгэхэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

21.08 14.00 каб.212

Зүблэхэ зүйл:

"Буряад Республикын ниитын палата тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

22.08 16.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Зүблэхэ зүйл:

Буряад Республикын багшанарай августын конференцинууд тухай

21.08 11.00 каб.216

Зүблэхэ зүйл:

"Россиин Федерацида ажаһуудалай эгээл бага хэмжээн тухай" Федеральна хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" 109059-6-дахи дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай

20.08 10.30 каб.216

Буряад Республикын Арадай Хуралай экономика политикын, байгаалин нөөсөнүүдые хэрэглэлгын болон оршон тойронхи хамгаалалгын талаар хороон

(түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Зүблэхэ зүйл:

"Банкнүүд болон банкын ажал ябуулга тухай" Федеральна хуулиин 26-дахи статьяда болон Россиин Федерациин Налогой кодексн 1-дэхи болон 2-дохи хубида хубилалтануудые оруулха тухай" Федеральна хуулиие баталан абалгатай дашарамдуулан, Буряад Республикын зарим хуули ёһонуудта хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

21.08 10.00 каб.203

**ЭРХЭТЭДЫЕ
ХҮЛЭЭН АБАЛГА**

А.Т.Стопичев – Социальна политикын талаар Буряад Республикын Арадай Хуралай хорооной түрүүлэгшэ

21.08. 14.00-17.00 каб.330/218

Эльвира ДАМБАЕВА
оршуулба.

Тобшо һонин

ЯАРАЛГҮЙГӨӨР АЖАЛАА ЯБУУЛДАГ НОЁНДО ЯЛА ТОХОГДОО

Түнхэнэй аймагта Хэрэн һууриной захиргаанай хүтэлбэрилэгшэ эрхэтэдэй хандалгануудые хаража үзэлгын гурим эбдэнэй түлөө захиргаанай харюусалгада хабаадуулагдаба.

Юуб гэбэл, тэрэ майн 2-то ороһон хандалгада 30 үдэрэй болзорто харюу үгөөгүй. Тиимэһэ тушалта нюурта захиргаанай харюусалга болон 5000 түхэригэй яла тохогдоо юм.

ХУУЛИ БУСААР МОДО ОТОЛООД, "ЖИГУЛИГАА" АБХУУЛАА

Захаминай аймагай сүүдэй пристав Холтоһон һууриной ажаһуугшадһаа ой модоной жасада узуулһан 19 мянга гаран түхэригэй хэмжээнэй гарзые түлүүлжэ шадаа.

Юуб гэбэл, ажалгүй гурбан нүхэд үбэлэйнгөө түлээ бэлдэхэ гэжэ шиидээд, "Долоон модон" гэжэ газарта хуули бусаар 8 шэнэһэ отолжо үрдээд байһанаа баригдаа. Тэдэнэй хэрэглэн зэр зэмсэг – бензохорөө болон һүхэнүүд – лесничествын зөөриде тушаагдахааа гадна нэгэнэйнь хуушан автомобиль абтаа. Зүгөөр "Жигулиин" наймаанһаа ороһон мүнгэн тэдэнэй үриие гүйсэд хаагаагүй. Үлээшэ 7400 түхэригын гэмтэдэй нэгэнэйнь пенсигээ дарагдаа.

ГҮРЭНИИЕ МЭХЭЛХЭНЬ БЭРХЭТЭЙ

Кабанскын аймагай ажалгүй ажаһуугша олзын хэрэг эрхилэлгэдэ үгтэдэг бусаалтагүй мүнгэн тэдхэмжэдэ хүртэн аад, тэрэнээ ондоо зорилгоор хэрэглээ хаш.

Энэ хүн бүхыдөө 176 мянган түхэриг абаад, Ажаһуугшадые ажалаар хангалгын түбтэй баталһан хэлсээнэй эрилтэнүүдые дүүргэнгүй, туһаламжын мүнгые зорилгоорнь хэрэглэн тухай дансануудые дурадхаагүй. Тус мүнгэнэй түлөө заабол тоосохо хэрэгтэй юм гэжэ һанаагүйб, ямаршые олзын хэрэг эмхидхээгүйб гэжэ тэрэ гэмээ ойлгуулаа. Теэд миинтэ юмэн байдаггүй: олзын хэрэг эрхилэгшэ боложо шадаагүй хадаа, гүрэнһөө абаһан мүнгээ бусаахал гүб даа.

ТҮРГЭН МЕДИЦИНСКЭ ТУҢАЛАМЖЫН АВТОМОБИЛЬНУУДА GPS ХЭРЭГСЭЛ ТОДХОГДОХО

"Элуурые хамгаалгын халбарие һайжаруулга" гэнэн программын хэмжэндэ республика дотор 182 автомобильда ГЛОНАСС/GPS хэрэгсэл тодхогдохо.

Энэ хэрэгтэ федеральна бюджетһээ 9,88 миллион түхэриг шэглүүлэгдээ. Мүн бүхы аймагуудай түб больницануудай түргэн медицинскэ туһаламжын

таһагуудта диспетчерскэ албанай пунктнууд нээгдэхэ юм. Тиигэжэ ямар автомобиль хаана ябанаб, түргэн туһаламжада хэрэгтэй үбшэнтэндэ хэр түргөөр хүрээгэ ошооб гэжэ мэтэ элирхэйлэгдэжэ, ажаһуугшадай амин шухала асуудалнууд ашаг үрэтэйгөөр шийдхэгдэдэг болохо.

БУРЯАДАЙ ОЮУТАД ВЕЛИКОБРИТАНИИ ХАТАН II ЕЛИЗАВЕТЫН ШАНДА ХҮРТЭХЭ АРГАТАЙ

Үнгэрэгшэ жэлэй ноябрь һарада хатан II Елизаветын уласхоорондын шан (1 миллион фунт) тогтоогдоо юм. Инженернэ эрдэмдэ хабаатай туйлалтануудай түлөө хоёр жэлэй нэгэл дахин үгтэдэг энэ шанда Бурядайшые оюутад хүртэхэ аргатай.

"British Petroleum", "Tata Steel" мэтын ехэ-ехэ 11 компани шангай түлбэринүүдые хангаха. Великобританиин инженернэ эрдэмэй Королевскэ академиин президент Джон Браун тус жасые хүтэлбэрилнэ.

Хаба шадалаа туршаха гэбэл, сентябриин 14 болотор мэдүүлгээ тушааха хэрэгтэй. Тодорхой мэдээнүүдые тус шангай сайт дээрэ олохот гэжэ БГУ-гай хэблэлэй албан мэдээсэнэ.

"Байкал-Daily"
мэдээсэлэй агентствын мэдээнүүдээр
Д.МАРХАДАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.

ОМОЛИИЕ ХАМГААЛГАДА БҮХЫ ХҮСЭЭ НЭГЭДҮҮЛХЭ

«ОМОЛИИН түрһэеэ хаяха хаһада хамгаалга гээшэ бүхы зоной шиидхэхэ асуудал болохо ёһотой» гэнэн ханамжа хаяхан үнгэргэгдэһэн республикын хэмжээнэй омоли хамгаалгын хэмжээ ябуулгануудай асуудалаар зүблөөндэ хэлэгдээ. Росрыболовствын Ангара - Байгалай территориальна управлениин хүтэлбэрлэгшэ Михаил Воронев элидхэлдээ загаһа хамгаалгын хэрэгтэ хабаатай 20 шахуу эмхинүүдэй хамтаран ябуулган хэмжээ ябуулгануудай тоосоо хэбэ. Илангаяа ГИБДД-гэй албатанай хэнэн ажал тэмдэглэгдээ.

- Тэдэнэр омолиин түрһэеэ хаяха хаһада зубшаһан голй зам харууһалжа, загаһа хамгаалгын хэмжээ ябуулгануудта ехэ туһа хүргэһэн байна. Түрһэеэ хаяха сагтань загаһа барижа болохогүй гэжэ хүн зон бүгэдэ мэдэбэшье, хуули буса ябадал үргэлжэлһөөр. Шанга хиналтын ашаар 1375 хуули хазагайруулһан ушарнууд элирүүлэгдээ. 152 уголовно хэрэг нээгдэһэн. Захиргаанай хуули эбдэһэн хэрэгүүдые шэнжэлэн харахада, гэмтэдэй 79 процентнь Байгалай эрьедэ ажаһуудаг ажалгүйшүүл гэжэ тодорлоо.

ХУУЛИ БУСА ЯБАДАЛ ХЭНЭН ГЭМТЭД САГААРУУЛАГДАНА

ОМОЛИИН түрһэеэ хаяха хаһада хуули буса аргаар загаһа бариһан гээд элирүүлэгдэбэшье, хуулиин ёһоор хэнээлтэ амсанагүй гэжэ тэмдэглэгдээ. Бүхы хэрэгүүдэй 90 % ушарта гэмтэн сагааруулагдана. Тиигэжэ нэгэл хүнүүдые оло дахин баряад, занаад лэ табихадань, дахин

һөөргөө загаһа барихаяа ошоно. Браконьернүүдэй үзүүлһэн гарза хэдэн зуу мянган түхэригөөр тоологдоно. Хуули буса аргаар олодон 10 тонно загаһа, 32 километр утатай гүльмэ, 190 үһанай онгосонууд тэдэнһээ буляагдаа. Эрхүүгэй областиин 62 хүн Кабанска районой хууринуудта байрлажа, хуули бусаар загаһа олзолно. Мүн тиихэдэ хоригдоһон онол аргаар загаһа барилга, загаһа баридаг гарза ехэтэй хэрэгсэл түхээрлэгнүүдые хорихо, усадхаха тухай олон асуудалнууд табигдаа. Автомашина соогоо элдэб иимэ түхээрлэгнүүдые ашаад, үһанай эрьээр юундэ ябаһаниинь эли ха юм. Тиимэһээ энэ ябуулга усадхаха шухала гэжэ Михаил Воронев тэмдэглээ.

Илангаяа Хойто-Байгалай райондо түрһэеэ хаяха омолидо тон ехэ тодхор ушаруулагдана. Аймагай Кичерэ, Инчуи, Ангара голнууд хүн зоной юрэ дүтэлхөөр бэшэ һэн тула, тэндэ хуули буса загаһа баригшад ехэ олон. Мүнөө сагта тэдэнэр шалгалта-хиналтын эмхинүүдһээ оло дахин дээрэ техникэ, хэрэгсэлнүүдтэй, шэнэ түхэлэй онгосонуудтай бшуу.

БАКЛАН ШУБУУД УЛААН ДЭБТЭРҮЭЭ ҮГЫ ХЭГДЭХЭ

МҮН омоли загаһанай түрһэеэ хаяха сагта ганса хүн бэшэ, мүн шубууд ехэ тодхор хэнэ. Баклан, гоого гү, али хара галуун гэжэ

ТҮРҮҮЭЭ ХАЯХА ОМОЛИИЕ БАРИЖА БОЛОХОГҮЙ!

шубуун загаһа ехэ олоор хорооно. Тэдэнэй ушаруулһан гарза браконьернүүдтэй адли хэмжээндэ тоологдоно. Тон далайда тэдэнэр гарза оруулаашьегүй һаа, загаһанай түрһэндэ эгээл ехэ харша болоно. Эдэ шубуудай хосоржо байхадань, һанаата болоод, Буряад ороной Улаан Дэбтэртэ оруулагдаһан юм. Мүнөө ехээр үдэжэ, өөһэдөө гарза асардаг болонхой. Тэдэниие Улаан Дэбтэртэ гаргаха тухай асуудал табигдана.

Мүнөө сагта хүн болон шубуудай хэнэн гарза усадхаха хэрэг ябуулагдана. Жэл бүри загаһа олошоруулха ажал хэгдэдэг. 700 миллион гаран жарахайнуудые болон осетрын миллионһоо дээшэ залуу хүрэг далай руу табигданхай.

Юрэ байгаалида болон хэмэл аргаар бии болгогдоһон загаһанай нөөсэ баялигыг хамгаалга мүнөөдэрэй шухала асуудал гээшэ. Бүхы байһан арга шадабари, хүсэл, хэрэгсэлнүүдэ нэгдүүлэн, энэ хэрэг эрхилэгдэхэ ёһотой гэжэ зүблөөндэ хабаадагшад тэмдэглээ. Августын 15-һаа 29 хүрэтэр омолиин түрһэеэ хаяха сагта загаһа хамгаалгын эмхинүүдэй шалгалта болон хуули хамгаалгын эмхинүүд харгыгаар загаһа шэрэлгэ шалгаха юм. Загаһа шэрэлгэ хинагдаха болон

тэрэниие наймаалдаг газарнуудта үйлэдбэрилгын үнэмшэлгэгүйгөөр худалдуулхагүй гэнэн эрид шиидхэбэринүүд абтаха.

Загаһа хамгаалгын эмхидэ хүдэлдэг зоной тоо тухай шухала асуудал табигдаа. Ангар-Байгалай управленидэ 2 жэл соо 24 ажалта хуури хороогдоо. Ерэхэ жэл үшөө 20 ажалтай хуури үгы хэгдэхэ. Тиигээд үлэнэн 150 ажалшадтай гурбан субъектын

үһанай нөөсэ хамгаалха хэрэг эрхилхөн хүшэршэг байха. Үнэн дээрээ иимэ удха шанартай эмхидэ аяр 237 инспекторнууд болон 300 хамһабариин ажалшад бүридэлдэ байха ёһотой. Харин энэ эмхидэ тиимэ бэшэ. Уһа мурэн дээрэ хуули буса ябадал усадхаха мэргэжэлтэдээр дутуу эмхи яагаад ажалаа бүрин хүсэд бүтээхэб даа?!

ХҮДӨӨ АЖАХЫН ШУХАЛА ҮАЛБАРИ

Һаян саг болотор манай эндэхи найманда холын хото городуудта үйлэдбэрлһэн эдее хоол асарагдажа, ажаһуугшадта дурадхагдадаг байһан.

Һүүлэй жэлнүүдтэ манай Буряад орондо өөһэднэ нютагай үйлэдбэри хүгжэжэ эхилһэндэнь урматай. Илангаяа хүнэй үйлэдбэридэ дэмжэлтэ хэрэгтэй. Хилээмэ барихадаа, тээрмэээ зогсоогоод, талхаяа хадагалжа болохо, мяхаяа холодильник руу хадагалжа болохо, харин һүеэ хадагалжа болохогүй. Дары түргэн муудадаг эдеенэй зүйл ха юм даа. Һүнэй үйлэдбэри баһа гүрэн дотор социальна үүргэ дүүргэдэг гээшэ.

Эдэ үдэрнүүдтэ Түнхэнэй аймагта 400 һаамхай үнээнэй хүнэй фермэ барилга тухай асуудал табигдажа байна. ООО "Жемчуг" гэнэн эмхи нёдондонһоо 100 үнэ баряад, хүнэй үйлэдбэри эрхилнэ.

ТҮНХЭНДЭ СЭГЭЭ ҮЙЛЭДБЭРИЛНЭ

Һү, зөөхэй, тараг, ааруул гэхэ мэтэ эдеенэй зүйл үйлэдбэрилэгдэн, тэрэ дары аймаг дотор худалдагдана. Түнхэнэй аймаг хадаа курорт, санаторинуудаар элбэг, аяншалгын газарнуудта зон олоор ерэдэг һэн тула нютаг дээрэхи үйлэдбэри ехэ сэнтэй, саг соогоо хэрэглэгдэдэг. Тиимэһээ энэ эмхиин хүтэлбэри үйлэдбэриее үргэдхэхэ шухала асуудалаар Алтайн хизаар ошожо, хүнэй үйлэдбэриин дүршэл үзэжэ ерэнэн байна. Тиигэжэ Жэмһэг нютагай бэрхэшүүл үйлэдбэри хүгжөөхэ зорилготой. Республикымнай аймагуудаар хүдөө ажахын газарнуудые пай болгожо, хубаажархиһан ушарһаа хүдөө үйлэдбэри эрхилхөн хүшэршэг. Үмсын болошоһон газар дээрэ инвесторнуудые дууджа, ажал эрхилхыень дурадхахаар бэшэ. Тиимэһээ газар тухай асуудал хүдөө нютагуудаар баһал шиидхэгдэхээр шухала бшуу. Энэ ажахын үйлэдбэри мүнөө дээрээ түргэн худалдан абтадаг, аймаг дотороо тон хэрэгтэй ажахы боложо байна. Эндэ кумыс, сэгээ үйлэдбэрлжэ эхилэнхэй.

Монгол оронһоо гүү һааха, ажаллаха, сэгээ үйлэдбэрлхэ мэргэжэлтэдые урижа асараад, урдын буряадай эрхилжэ ябаһан хэрэг үйлэдэжэ эхилэнхэй. Сэгээ бүтээхэ гээшэ хүшэрхэн хэрэг. - Юрэ хүн гүү һаажа шадахагүй, онсо дүрэ шадабари хэрэгтэй. Гэхэтэй хамта, сэгээгээ худхажа, сохижо баһал шадаха хэрэгтэй. 300-400 дахин модоор эршэтэй сохидог технологитой ха юм. Тиимэһээ Зүүн Сибириин технологическа университетэй эдее хоол үйлэдбэриин факультедэй эрдэмтэд, инженернүүд сэгээ буйлуулдаг тусхай түхээрлэгэ бүтээжэ, манай үйлэдбэридэ үгэнэн байна. Мүнөө ажахыдамнай үдэр бүри 200 литр сэгээ үйлэдбэрилэгдэжэ, олон зоние хангана. Үйлэдбэриин аяншалагшадые, амарагшадые хангахын хажуугаар социальна удхатай эмхинүүдые: интернат, санатори, больницануудые - бултыень экологиин талаар сэбэр, тон һайн шанартай эдеегээр хангана бшуу,- гэжэ эмхиин хүтэлбэрлэгшэ Жаргал Парнухаев мэдэ-эсэнэ.

БАРГАЖАНДА ХҮДӨӨ АЖАХЫН ҮЙЛЭДБЭРИ ЭХИ АБАНХАЙ

Баргажанай аймагай Шитхан Бтосхондо нёдондонһоо үмсын хэрэг эрхилэгшэ Любовь Малыгина "Водолей" гэнэн эмхи нээжэ, эдэбхитэй ажаллана.

Багахан пишекомбинатта хилээмэ-нэй зүйл гаргадаг, мяханай цех нээгээд, мяхаар хэнэн элдэб эдеенэй зүйлнүүдые буйлуулна. Наяшаг һү үйлэдбэрлжэ эхилэнхэй. Өөрынгөө ажахын үнээдые һаахын хажуугаар, нютагайхидһаа һү худалдан абажа, үдэртөө 300-400 литр һү үйлэдбэрлнэ. Тиигэжэ республикын холын аймагта үдэр бүри шэнэ хүнэй зүйл наймаалагдана. Мүн тиихэдэ, социальна эмхинүүдые сэбэр шанартай эдеегээр хангана. Гадна хүдөөдэ ажалтай хууринуудые бии болгоно ха юм даа.

Цырегма САМПИЛОВА.

hanaa зобоомо асуудал

ШОНОНУУД ОЛОШОРЬООР. ТЭМСЭЛЭЭ ШАНГАДХАХА ХЭРЭГТЭЙ

Нүүлэй үедэ шононууд олошоржо, хүдөө нютагаархидта амар заяа үзүүлхээ болонхой. Бурприроднадзорой мэдээнүүдээр, арьяатад жэл бүри зуу гаран миллион түхэригэй хэмжээнэй гарза шэрэдэг юм. Ангуушадай оролдолгошье тэдэнэй тоо үсөөлжэ шаданагүй, тиин

мүнөө дээрээ республикада 2500 толгой тоологдоно. Шононуудай олошоролго олон шалтагаануудтай, зүгөөр гол шухалань хадаа хэмнээ ехээр үдэлгэ болно. Үшөө XIX зуун жэлдэ ородой мэдээжэ охотовед Л.Сабаневэй тэмдэглэхээр, шононуудай хэмнээ ехээр үдэлгэ - имагтал,

хүн зоной ажабайдалай муудахада, мүн ехэ зуд аюулай болон дайнуудай үедэ, алибаа ором дүримгүй байдалай шоро муута, зайлашагүй хойшолон. Тиихэлээрээ шоно хадаа арад зоной угытэй ядуу байдалай, дарлалта зоболонойнь хүлдэ тэмдэг болно гэшэ.

Юуб гэбэл, шононууд ехэ үнхидаша, нэргэг амитад хадаа, хүнэй ябахыне тэрэ дороо ойлгожорхидог.

Шононуудай ехээр үдэхэдэ, ангуушадшье олон болоо. Энэ асуудал гансашье фермертэ хабаатай бэшэ, хотыншье ажаһуугшад шоно олзоборилхо дуратай байдаг. Республикадамнай арьяатантай тэмсэдэг ангуушадай бригадануудай дунда Юрий Бойполовой ("Большелугское" гэнэн ангуушадай ажахы) бригада ехэ хайн хүдэлдэг. Тэдэ жэл бүхэндэ хорёод шоно халгаадаг юм.

Шононуудые бултыень юндархиха зорилго табина бэшэбди. Тэдэнтэй үнэхөөрөө "оин санитарнууд" ха юм. Зүгөөр тоо толгойнь 500-600-наа дээшэ гараха ёһогүй аад, бодото дээрээ хэмнээ 5-6 дахин ехэ болонхой. Шонын хүрэг үсөөлжэ шухала. Хажуугаарнь үшөө жэл бүхэндэ Эрхүү могоһоо, Тыва болон Забайкалиһаа, хүршэ Монголһоо шононууд ерэдэг. Эрхүү могоорхин энэ арьяатантай балай тэмсэдэггүй, мүнгэн түлбэринүүдшье тогтоогдонхой бэшэ. Энэ ушарһаа шононуудайнь тоо жэлһээ жэлдэ олошоржо, манай дэбисхэр руу нүүдэг. Тиихэдэ Монголһоошье олон "айлшад" хүрээжэ ерэдэг, - гэжэ Дамба Цыренов хэлээ.

Мэргэжэлтэдэй ханамжаар, арьяатад ехэнхидээ Буряадай зүүн-урда газар дэбисхэртэ - Хяагтын, Бэшүүрэй, Захааминай, Баунтын, Хориин, Ахын аймагуудта - байрладаг. Юуб гэбэл, тэндэнтэй үхэр мал олон ха юм. Харин саһаар баян Кабанскын, Баргажанай, Хурамхаанай аймагуудта шононууд үсөөн: ехэ саһатай газарта агнахадань бэрхэтэй.

- 2008 онһоо эхилжэ, шоно хюдаһанай түлөө түлбэридэ республикын бюджетһээ жэл бүхэндэ дунда зэргээр 2 миллион 700 мянган түхэриг гаргашалагадаг. Буряадай Правительство энэ хэрэгий дэмжэнэ гэшэ, тиин ерэхэ жэлдэ шонотой тэмсэлгэдэ үгтэдэг мүнгэнэй хэмжээн 4 миллион болотор дээшэлжэ магад.

Хүдөө аймагуудта энэ асуудалда ханаагаа зободог болоһониинь ехэ хайн - нютагай захиргаануудшье, хүдөө ажахын үйлдбэрилэгшэдшье шонотой тэмсэхэ хэрэгтэ мүнгэ һомолдог болоо. Ангуушадай ажахынууд арга шадалаараа ангуушадаа урмашуулжа, баһал ехэ ажал ябуулна.

Нэгэ шонын түлөө Хяагта болон Бэшүүртэ 2000 түхэриг түлэнэ, Аха болон Хурамхаанда - 5000. Харин зарим аймагуудта иимэ түлбэри хараалагданагүй гү, али миин саарһан дээрэ бэшэгдээд үлэшэнэ, энэнь голхормоор.

Республикын хүдөө ажахыда шонын шэрэдэг гарза аргагүй ехэ, нёдондо 27 миллион гаран түхэриг гэжэ бүридхэгдөө. Мүн хэмнээ ехээр олошорһон арьяатад зэрлиг амитадышье олоор хорооно ха юм, гарзань - 100 миллион гаран түхэриг. Эдэ бүгэдые хараадаа абал, шонотой тэмсэлгын хэмжээнүүдые бүри эдэбхижүүлжэ шухала, - гэжэ Дамба Цыренов тэмдэглээ.

**Буда ДУГАРЦЫРЕНОВ.
Д.МАРХАДАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.**

ХОРО ХЭРЭГЛЭХЫЕ ХОРИХОДОНЬ, АРЬАТАД ҮДЭНЭ

Зүблэлтэ засагай үедэ шононуудтай тэмсэлгын элдэб янзын арганууд хэрэглэгдэдэг хэн. Эгээл ашаг үрэтэйн - хорон. Үнгэрһэн зуун жэлэй 70-аад онууд болотор стрихин гэжэ ехэ шанга хорон хэрэглэгдэдэг байһан, удаань тэрэниие баһал шанга бариин фторацетат хэлгээ юм. Тиигэжэ тэрэ үеын засаг зургаан "оин санитарнуудтай" яһала амжалтатай тэмсэжэ, тоо толгойнь мянганһаа дээшэ гаргадаггүй байгаа.

Буряадта шононууд 2000 онһоо хойшо хэлбэришэггүйгөөр үдэжэ эхилээ. 2001 ондо тэдэнэй тоо 1500-да хүрэнэ наа, 2008

ондо аяар 3900 болотор ургаа. Мэргэжэлтэдэй хэлэнээр, арьяатадай иимэ ехээр үдэлгэ 2005 ондо бариин фторацетат хэрэглэхээ болиһонһоо шалтагаалаа. Тус хорон юундэ хоригдооб гэхэдэ, тэрэ бусад амитад болон шубуудта аюултай, мүн оршон тойронхи байгааи бузарлана гэжэ тоологдоо.

Шононуудай олошоролгын үшөө нэгэ шалтагаан гэхэдэ, республикын зарим аймагуудай оршодог дэбисхэрын болон. Хада оитой газарта абалаан агнуури, үргээлгэ, занга табилга мэтын аргануудые хэрэглэхэн бэрхэтэй юм.

Тиимэнэ Буряад Республикын Правительство 2010 оной март нарада "Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ хюдагдан шононуудай түлөө мүнгэ түлэлгын гурим тогтоохо тухай" тогтоол баталан абаад, ангуушадта нэгэ шонын түлөө 5000 түхэриг түлэдэг боложо, арьяатанай үдэлгы "ургал-

жа" шадда. Хэрбээ 2006 ондо оройдоол 112 шоно хюдагдаа наа, 2010 ондо 606-да хүрөө.

Үбэл хэгдэнэн тоо бүридхэлгын мэдээнүүдээр, мүнөө жэл 2526 шоно тоологдоно. Энэнь нёдондойхидо орходоо 500 толгойгоор олон - гэжэ Бурприроднадзорой түрүү мэргэжэлтэн **Дамба Цыренов** хэлээ.

ШОНОНУУДАЙ ХОЙНОҢОО АГНАЛГА ҮРГЭЛЖЭЛҢӨӨР

Мүнгэн түлбэрин тогтоогдоходо, Буряадай ангуушад арьяатантай эдэбхитэйгээр тэмсэжэ эхилээ. Хэрбээ нёдондо 540 шоно хюдагдаа наа, байгша оной августын эхиндэ тэдэнэй тоо 560-да хүрөө. Тиихэлээрээ ангуушад гансал бүү болон занга хэрэглэнэ. Эгээл

ашаг үрэтэй аргань бүү хэрэглэгэ юм ааб даа: нёдондо 268 шоно буудуулаа, урзанда - 380, 2009 ондо - 489.

Олон шоно эшээндээ баригдадаг байна. Үнгэрһэн жэлдэ иимэ аргаар 110 арьяатан хюдагдаа. Гүлгэлхэ үедөө үлэгшэн шоно эшээнһээ гарадаггүй, тиимэнэ тэрэниие хороохонь бэлэн.

Зунай үедэ ангуушад шонын улилгы дүүряажэ мүрдэдэг. Арьяатанай абяа һажаажэ шадха егерь хабартаашье шонын эшээнине оложо, бүхы гүлгэдыень халгааха аргатай. Тээдшье мүнөө сагта тусхай магазинуудта шонын улилгы һажаан дүүряадаг техникэскэ хэрэгсэлнүүдшье бии ха юм.

Абалаан агнуури оитой тала газараар баян Зэдын, Хяагтын, Мухар-Шэбэрэй, Бэшүүрэй аймагуудта хэрэглэгдэдэг.

Занга болон урьха табилга баһал ашаг үрэтэйдэ тоологдог. Зүгөөр тэдэнэй 15 үдэрэй нэгэл дахин шалгааха хэрэгтэй.

Виктор Кравцов ("Тайга" ПО, Прибайкалийн аймаг) Ильинка һууринай ажаһуугша Степан Ипатовай хороон шонын арһа тушаана

ЖЭЛ БҮРИ ЭЛБЭГ УРГАСА БАЯСУУЛНА

Мүнөө жэл хура бороон элбэг, шийг нойтотой зун тудаж, ургаса хайн гараа гэж урда амаралтын үдэрт үнгэрхэн хүдөө ажахын яармаг гэршлээ. Эгээл түрүүн огородой эдээнэй үнэ сэн баясуулба. Нёдондоной-хидо орходоо, нэгэ бага сэн доошолоо гэхээр. Жэшээн, нёдондо капуста 15 түхэригтэ байһан наа, мүнөө 2 солхообоор доошолоо. Хартаабха элдэб сэнгээр худалдагдаа. Нэгэ тээ килограмм хартаабха 25 түхэригтэ, зарим газарта 16 солхообто дайралдана. Урда жэл нэгэ килограммынь 19 түхэригтэ байгаа бэлэй. Ойн жэмэс үнөөхил сэндээ: 1 литрын амһарта 100 түхэригөөр наймаалагдана. Нархяаг үнтэйшэг, нэгэ банканы 100 түхэригтэ. Нёдондоной үнэ сэнтэй жэшэхээр бэшэ. Юуб гэхэдэ, нёдондо нархяаг ургаагүй нэн.

Хотын түб дэлгүүр дээрхи талмайн ехэнхи хубинь хотын захын зуһалангуудай нүхэсэл эзэлэнхэй. Эдэнэй наймаан элдэб янзын үнгэ бүрийн огородой эдээгээр шэмэглэгдээ. Яармагта хабаадагшад өөһэдынгөө булангуудые гоё найханаар шэмэглэхэ гэжэ оролдоо. "Ранет" гэнэн дачна нүхэсэлэйхид малина, яблокатайгаар амтатай гэгшын пирог баряад, нэгэ зүһэмьнь 10 солхообоор худалдаа. Яармагта хабаадагша зарим хүнүүд дэлгэһэн огородой зүйлөө яармагай дүүрэтэр худалдангүй, жюриин шалгажа дүүргэхые хүлээгээд байгаа. Мэдээжэ агроном, хүдөө ажыхын эрдэмэй доктор Анатолий Кушнарев түрүүтэй шалгалтын жюри хабаадагшад бүхэнэй дэлгэһэн эдээ хоол анхаран шалгабад.

Мүнөө жэлэй яармаг нёдондонойхидол адли бэшэ, хэдэн газараар тарангүй, нэгэл газарта эмхидхэгдэһэндэнь, хабаадагшад болон һонирхон харагшадта ехэ найшаагдаа. Тиимэхээ ехэ олон зон мүнөө жэлэй яармагта хабаадаба гэшшэ.

Яармагта дэлгэгдэһэн овош, саадай болон хүдөөгэй алим жэмэсэй сэнгүүд (түхэриг):

Капуста-13-15 түх.
Монсогор һонгино-26
Морхооб-25-40
Хартаабха-16-25
Свекла-25-60
Үгэрсэ-25-50
Помидор-30-50
Укроп, петрушка г.м.-
нэгэ адха 10-30
Ранеткэ-60
Үхэр нюдэн-60-110
Улаан смородина-70-80
Малина-130-160
Крыжовник- 80-100

Сливэ- 100
Черникэ, алирһан,
нэрһэн-120-150
нархяаг-100
Зүгын бал-350-400.

Мүнөө жэл ехэ элбэгээр овош дэлгэгдээ. Республикын аймагуудай хүдөө ажахын огородой эдээ үйлэдбэрилдэг ажыхынууд: ООО «Агролидерплюс», КФХ «Ургаса», СПК «Газар», СПК «Еланский» гэгшэд юрэ ургуулдаг овошһоо гадна арбуз, дыни, баклажан, гашуун перец элбэгээр ургуулһан байна. Мун эндэ ехэ элбэгээр саадай болон хүдөөгэй жэмэс, элдэб янзын зүгын тоһон дэлгэгдээ. Ганса огородой эдээн бэшэ, мун мяханай болон һүнэй үйлэдбэрийн зүйлнүүд худалдагдаа. "Сад-Эм" гэнэн фирменнэ магазин сэд-огородой хэрэгсэлнүүдые, үрэнэ ехээр наймаалба.

Яармагай дүн согсологдожо, эрхим хабаадагшад элирүүлэгдээ. Хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министрствын шан Ивалгын аймагай "Агролидерплюс" гэнэн эмхидэ хүртөө. Улаан-Үдэ хотын захиргаанай шан "Ранет" гэнэн СНТ-дэ элдэб янзын зүйлнүүдые дурадхажа, эдэбхитэй хабаадаһанайнь түлөө барюулагдаа. "Сад-Эм" гэнэн магазин түд бүри 2000 түхэригэй шагналнуудые эрхимүүдтэ: "Королева цветов" гэнэн шэглэлдэ - Ю.Разуваева (ДНТ "Ранет"), "Мастер на все руки" - В. Темниковтэ (ДНТ "Сэлэнгэ"), "За новаторство и применение новых технологий" - Ю. Бронниковто (ДНТ "Современник"), "Райский уголок" - С. Павлуцкида (СНТ «Металлист»), "Дача мечты"

гэнэн номинацида М. Рютиндэ ("Космос" гэнэн ДНТ) барюулаа.

Бүхыдөө 2012 оной заншалта яармагта 600 мянган түхэригэй 34 тонно эдээнэй зүйл наймаалагдаһан байна.

Цырегма САМПИЛОВА,
Татьяна ЖИМБУЕВАГАЙ
фото-зурагууд.

РОССИИН эстрадын мэдээжэ дуушан Олег ГАЗМАНОВ Буряад нютаг ерэжэ, үнгэрхэн долоон хоногой эсэстэ Улаан-Үдын түб стадион дээрэ концерт наада харуулба. Тэрэ манай нютагта эмхидхэгдэнэн "Байгал далайгаа бүхыгөөрөө хамгаалая" гэнэн хэмжээ ябуулгада хабаадаа.

ОЛЕГ ГАЗМАНОВ БАЙГАЛ ДАЛАЙ ХАМГААЛАГШАДАЙ ЗЭРГЭДЭ

ОЛЕГ ГАЗМАНОВ нэгэтэ бэшэ Байгал далайн эрьедэ ерэнэн байна. "Хэдэн дахин Байгал далайн аргагүй найхан байгалие Эрхүүгэй талаһаа шэртээб. Харин мүнөө анха түрүүшынхидэ Буряадай талаһаа танилсаба гээшэб", - гээд дуушан хөөрэнэ.

Москва Улаан-Үдэ хоёрой хорондо саг хэдэн час ондоошые наа, Олег Газманов эсэжэ сусажа ябаһанаа нэгэшые хананагүй. "Эндэхи оршон байдал намда тон тааруу байна. Ямаршые эсэбэри дараха аргатай байгаали намда хүсэ шадал оруулна", - гэжэ Олег Газманов тэмдэглэнэ.

Урда жэлнүүдтэ Олег Газманов гэр бүлэгүй ерэнэн байна. "Байгалай гайхамшагта байгалие харахаяа минии гэртэхи нэхэ ханаа. Тээд хамгамни ерэжэ шадаагүй. Мүнөө Родион хүбүүтээ, багахан Марианна басагатаа ерээб", - гээд Олег Газманов мэдүүлбэ.

Нэн түрүүн мэдээжэ дуушан Гремячинск ошоожо амарба. Тэрэ "Атлант" гэнэн далайн томо онгосоор Байгал далайгаар хоёр үдэрэй туршада тамараа. "Залуу наһанайнгаа хаһа ханажархёоб. Юуб гэхэдэ, гурбан жэл соо далайгаар тамархан байнаб. Гурбадахи рангын капитан гэжэ намай булта мэдэнэ ёһотойт. Тиимэнээ зосоохи сэдхэлэймни байдал тон ехээр амараа", - гээд тэрэ хануулна.

Олег Газманов үхибүүдээрэ Хилмэн хушуунда хүрөө, хэдэн олтирог хараа. Хаб загаһанай хэбтэри анха түрүүшынхидэ тэдэ хараһанаа һонирхолтойгоор хөөрэнэ. "Хаб загаһан булта хөөрхөнүүдээр намда харагдаа. Тэдэ тарганууд, гэдэһэниин сэндэгэр байгаа. Тиимэнээ ябасан тулюуршаг. Нэгэ загаһан гэдэһэеэ шэрэжэ даангүйгөөр, арай шамай гэжэ үһандаа ороо", - гэжэ һонирхолтойгоор энеэбхилэн багахан Марианна хөөрэнэ.

Буряад Республика ерээ хадаа Ивалгын дасан хүрэнгүй ошохо аргагүй байшооб гэжэ Олег Газманов хэлэнэ. "Этигэлэй хамбын бэе хараад гайхахаараа гайхааб. Энэ үеһөө хойшо бурхан шажанда шүтэлгэмни бүри хурсадаа. Юуб гэхэдэ, дасанда Этигэлэй хамбые хараһанайнгаа удаа Иисус Христос үнэхөөрөө энэ дэлхэй дээрэ ажамидаржа, хүн зониие абараа гэжэ үшөө шангаар этигэжэ эхилээб", - гээд мэдээжэ дуушан хөөрэнэ.

Үшөө Олег Газманов өөрынгөө дуунууд тухай, эстрада дээрэ худэлдэг тухайгаа һонирхолтойгоор ханамжална. "Би мүнөө 61 наһатайб. Эстрада дээрэ 35 наһатайдаа мэдээжэ болооб. Радиодо, телевиденидэ шэнэ дуу бэшээд абаашахадамни, хуушан дуунуудыешь хүн зон дуратайгаар шагнаха гэлсэнэ. Харин намда дуратай шагнагшадтайгаа нягта холбоо татажа хөөрэлдэхэдэмни, тэдэ шэнэ дуунуудыем шагнахабди гэнэ. Энэ хадаа 35 наһатай Газманов 61 наһатай Газмановтай хүн зоний дура булалдана гээшэ. Энэ тэмсэндэ хүгшэн Газманов анана тулалдажа шаданайгүй", - гээд Олег Газманов гүн ухаагаа гүйлгэн хэлэнэ.

зүбөөр идхалга хээ хаань, манай бүмбэрсэг дэлхэй ямар гоё ногоон байха байгаа, - гээд Олег мэдүүлнэ.

Байгал далайн эрьээр ургадаг модод дуушанда һайшаагдаа. Мүн ганса хаб загаһан Олег Газмановые гайхуулаа бэшэ, бог шоройдо дарагдашоод байһан Байгалай эрье дурыень гутаагаа. "Хараад үзэхэдэ, Байгалай эрьедэ тиимэшые олон хүн ерэжэ амарнагүй. Харин Европын гүрэнүүдтэ ямар олон хүнүүд амарна гээшэб. Хэды тиигэбэшые, Европодо угаа сэбэр. Тиимэнээ толгой соохи ухаагаа гүйлгэн, хараа бодолоо сэбэрлэхэ ёһотойбди", - гээд Олег Газманов ханамжална.

Түб стадион дээрэ эмхидхэгдэнэн һайн дуранай байгаали хамгаалгын марафонной үедэ Олег Газманов олондо һайшаагдаһан хит болоһон дуунуудаа гүйсэдхөө. Үшөө тиихэдэ зарим шэнэ дуунуудаа хангюурдаа. "Улаан дэбтэр" гэнэн дуунайнгаа хэһэг сугларгаһадта дурадхаа. Мэдээжэ дуушанай хэлэһээр, энэ дуун шэнэр хэһэгдэжэ, байгаали хамгаалагшадтай ёһотой дуун болохоор хараалагдана.

Буряадай оперно дуушан Ольга Жигмитоватай хамта хоёр зохёолнуудые олоной гайхалда дуулан харуулаа. "Ольга шанга меццо-сопрано хоолойтой басаган. Интернетээр скайп хэрэглэн, дуунуудайнгаа хоолойнуудые тааруулаабди. Харин концертын болохо үдэрэй үглөөгүүр нюур нюураараа уулзажа танилсаабди, эндээл түрүүшынхидэ бэлэдхэл хээбди. Басаганай иимэ гоё хоолойе өөрынгөө "мөөрэлгөөр" бузарлуулха айгаа", - гэжэ энеэбхилэн Олег Газманов хөөрэнэ.

Олег Газмановай урдахана тайзан дээрэ Буряадай, Эрхүүгэй можын артистнар сугларгаһадтай урда бэлиг шадбарияа харуулаа.

Тус концертын үедэ суглархан бүхы мүнгэн Байгал далайн эрье сэбэрлэлгэдэ, бог шорой суглуулха шэнэ байрануудые барилгада дамжуулагдаха.

**Борис БАЛДАНОВ,
Олег ГАЗМАНОВАЙ
«Twitter» сооһоо абтаһан
фото-зурагууд.**

"Байгал далайгаа бүхыгөөрөө хамгаалая" гэнэн байгаали хамгаалгын хэмжээ ябуулгада Олег Газманов хабаадаха тухайгаа абаһаар мэдүүлэ. Энэнь гайхалгүй. Юуб гэхэдэ, мэдээжэ дуушанай ашаар аяар 1997 онһоо хойшо "Илалтын модо һуулга" гэнэн хэмжээ ябуулга гүрэн доторнай мэдээжэ болоо. Энээнэй үедэ дуушан өөрөө хоёр мянгаһаа үлүү модо һуулгаһан байна.

- "Байгаали хамгаалая" гэжэ байгаад, элдэб талмай дээрэ гараад хашхаралдадаг хүнүүдые, ногоон баялигай түлөө гээд түмэр харшада бээ наручнигаар хүлидэг эрхэтэдые ойлгодоггүйб. Тиигэжэ байнхаараа, тэдэ модо юундэ ургуулнагүйб. Тэдэнэй

Понедельник, 27

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТАЁЖНАЯ ЛЮБОВЬ', 'КРОВИНУШКА', 'ЗЕМСКИЙ ДОКТОР', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ', 'ДАМА С СОБАЧКОЙ', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НЕОБЪЯСНИМО, НО ФАКТ', 'СМЕШАРИКИ', 'НОВОСТИ ШОПИНГА', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗУРХАЙ', 'ВКУСНО', 'ПРО-ОБЗОР', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЛОЛИТА. БЕЗ КОМПЛЕКСОВ', 'ЗУРХАЙ', 'РОДОСЛОВНАЯ ИИСУСА', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МОЯ ПРЕКРАСНАЯ НЯНЯ', 'ПАПИНЫ ДОЧКИ', 'ЧТО НОВЕНЬКОГО', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗИК И ЛЮТЕР', 'МУЗЫКА НА СТС', 'НТВ', 'НТВ УТРОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'В ЗОНЕ ОСОБОГО РИСКА', 'ХОЛМ ОДНОГО ДЕРЕВА', 'ЧАС ВОЛКОВА', '5 КАНАЛ', etc.

Вторник, 28

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ТАЁЖНАЯ ЛЮБОВЬ', 'КРОВИНУШКА', 'ЗЕМСКИЙ ДОКТОР', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ', 'ДАМА С СОБАЧКОЙ', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'СПОРТ-ЭКСПРЕСС', 'НОВОСТИ ШОПИНГА', etc.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ЗУРХАЙ', 'НАША ЗДЕШНЯЯ ЖИЗНЬ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'КАК СКАЗАЛ ДЖИМ', 'ЛОЛИТА. БЕЗ КОМПЛЕКСОВ', 'СТРОГО НА ЮГ', etc.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'МОЯ ПРЕКРАСНАЯ НЯНЯ', 'ПАПИНЫ ДОЧКИ', 'ЧТО НОВЕНЬКОГО', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЗИК И ЛЮТЕР', 'ХРАБРЫЙ ОЛЕНЕНОК', 'МУЗЫКА НА СТС', 'НТВ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'В ЗОНЕ ОСОБОГО РИСКА', 'ХОЛМ ОДНОГО ДЕРЕВА', 'ЧАС ВОЛКОВА', '5 КАНАЛ', etc.

Среда, 29

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЧИСТАЯ ПРОБА', 'ЗАБЫТЫЙ', 'СЛЕДОПЫТ', etc.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'УТРО РОССИИ', '1000 МЕЛОЧЕЙ', 'О САМОМ ГЛАВНОМ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ПРЯМОЙ ЭФИР', 'ВОЛЬФ МЕССИНГ', 'ВИДЕВШИЙ СКВОЗЬ ВРЕМЯ', etc.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ', 'ДАМА С СОБАЧКОЙ', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ОПЕРНЫЕ ТЕАТРЫ МИРА', 'ВЛАДИМИРОМ МАЛАХОВЫМ', 'ДЕЛО ОТКРЫЛ АМЕРИКУ?', etc.

АРИГ УС

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'СПОРТ-ЭКСПРЕСС', 'НОВОСТИ ШОПИНГА', etc.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'НА АРИГ УСЕ', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ДВОЙНОЙ ПЕРЕПОЛОХ', etc.

2012 он - Россиин түүхын жэл

ХОРИИН АЙМАГТА ХАМТЫН АЖАХЫНУУДАЙ БИИ БОЛОҮОН ТҮҮХЭ

РСФСР-эй Арадай Комиссарнуудай Соведэй 1930 оной сентябриин 6-ай "Буряад-Монголой АССР-тэ газарай реформо тухай" тогтоолой ёһоор Буряад орондо хүдөө ажахы шэнэдхэн эмхидхэхэ ехэ хубилалтанууд хэгдэжэ эхилхэн байна. Партийна болон совет албан зургаанууд хүдөө хуурин тосхонуудай ажалшад дэмжэлгээр эдэ хубилалтанууды хэжэ эхилхэн түүхэтэй. Республика дотор нударган баяшуулһаа, ноёдһоо, ламанарһаа 200 мянга гаран гектар газар буляан абтажа, ажалша арада дамжуулагдан үгтөө. Тэрэ тоодо 55 мянган гектары хохалһан газар, 51,3 мянган гектар сабшалан, 96,6 мянган гектар бэлшээрин болон бусад үйлэдбэри ябуулдаг газар байһан байгаа.

БУРЯАД-МОНГОЛОЙ АССР-тэ газарай талаар шэнэдхэн эмхидхэлгын хүдэлмэри ябуулагдажа, хубисхалай урда тээхи газарай талаар харилсаанууды усадхаж, колхозууды байгуулха үндэһэ хуури табигдаһан байна. Хамтын ажахынуудай байгуулагдажа эхилхэдэ, ажаһуугшад нүүдэл байдалһаа арсажа, хуурижажа эхилхэн юм.

Газарай талаар хэгдэһэн шэнэ хубилалтануудта нударган баяшуул ехэ наалта эхэн байдаг.

Хориин аймагта колхозууды эмхидхэн байгуулха үеэр 242785 толгой адууһа мал тоологдожо байгаа. Хамтын ажахынууды байгуулжа эхилхэдэ, малай тоо толгой эрид доошооло. Жэшээлхэдэ, 1932 ондо 78 мянган толгойдо хүрөөд байгаа. Зүгөөр тарилгын талмай эрид үргэдхэгдэһэн байна. Хэрбээ 1929 ондо 13894 гектар газарта тарилга хэдэг һаа, энэнь 1932 ондо 21 мянган гаран гектарта хүрэнэ байна. 1932 ондо республикын хүдөө ажахыгаар 1578 колхоз, 6 совхоз, 11 МТС тоологдожо байгаа. Машино-тракторна станцинуудта тэрэ үедэ 294 тракторнууд, 7 ашаанай автомобильнууд байгаа.

Республика дотор түрүүшын племсовхоз Сэлэнгын аймагтай Юрөө нюттагта 1924 ондо байгуулагдаа. Харин 1931 ондо машино-тракторна станцинууд байгуулагдажа эхилхэн түүхэтэй.

Тиихэдэнь Хориин аймагта 3 иимэ станци 1931-1932 онуудаар байгуулагдаһан гэшэ. Жэшээлхэдэ, Хориин, Хэжэнгын, Чисаанын станцинууд эдэ жэлнүүдтэ би болгодоо. Колхозууды эмхидхэн байгуулха үеэр ажал эмхидхэлгэдэ горитой дутуу дунданууд ушардаг, тиихэдэ ажалай журамшые һула байгаа. Олзо оршон хүнэй тоогоор хубаагдадаг, хүдэлхэн хүн бүхэндэ салин түлэгдэдэг байгаа.

Колхозуудай бүридэлдэ нэбтэрэн ороһон нударган баяшуул хамтын ажалда нилээд хоро хүргэдэг байгаа. Колхозой зөөри үрхирүүлхэ, ажалай журам һулагдаха гэжэ оролдодог байһан гэшэ.

Нударган баяшуулы үлдэжэ, колхозой байгуулалта бүхэлхын тула 1933 оной январь һарада парти хадаа МТС-үүдэй дэргэдэ полит-таһагууды эмхидхэжэ, тэндэ хүдэлхыень хүдөө нюттагууд руу партийна хүдэлмэрилэгшэды олоор эльгээнэ байдаг. Эдэ полит-таһагууд хадаа байһан сагтаа арад зоной дунда гэгээрүүлгын ехэ хүдэлмэри ябуулан габыятай. Советскэ Союзай Коммунист парти болон совет гүрэн түрэ хүдөө ажахын ажалшадта колхозууды бэхжүүлхэ хэрэгтэ ехэ туһаламжа үзүүлдэг байгаа. Эдэ жэлнүүдтэ промышленноостиин

һалбари эршэтэйгээр хүгжэжэ эхилхэн байна. Социализм байгуулхын түлөө хүдэлмэришэн болон таряашан анги нэгдэжэ, эдэ жэлнүүдтэ габшагайгаар ажаллаа.

Эдэ бүхы хубилалтанууд хадаа 1936 ондо абтаһан СССР-эй шэнэ Конституцида бэшэгдэнхэй. Гүрэнэй талаһаа үдэр бүри туһаламжа абажа байһан таряашан анги хүдөө ажахын техникэтэйше боложо, хамтын ажахы бэхжүүлдэг байгаа.

ХОРИИН аймагтай Доодо-Худан гэжэ газарта 1927 ондо хамтын ажахынууды эмхидхэхэ хүдэлмэри ябуулагдажа эхилээ. Худанай Үртөө гэжэ тосхондо газар элдүүлгээр ниитын нүхэсэл болохо ТООЗ байгуулагдаа. Тиихэдэ аймагтай бусад нюттагуудаар мал хараха нүхэсэлнүүд байгуулагдаһан түүхэтэй. 1929 оной ноябрь һарада Худанай Үртөө тосхондо 16 бүлэ "Табан нарһанай хүдөө ажахын артель" гэнэн түрүүшын колхоз байгуулаһан байна. Тэрэндэ "Ажалша" гэнэн нэрэ үгөө. Артелиин түрүүлэгшээр дунда шадалтай Доржо Бимбаев һунгагдаа. Хүдөө ажахын артелиин уставай ёһоор эдэ бүлэнүүд зөөриеш хамтадхаһан байна. Бэшэ ажаһуугшадын удаа даралан артелиин бүридэлдэ ороһон байна.

1932 оной эсэс багаар Худанай голдо хамтын ажахынууд байгуулагдаһан байгаа. Доодо-Худанда "Ажалша" болон Разумовай нэрэмжэтэ хоёр колхоз байгуулагдаа. һүүлдэнь түрүүшын колхозын Ворошиловай, хоёрдохинь – Молотовой нэрэмжэтэ болгодоо. Эдэ колхозуудай мэдэлдэ Худанай голдо, Жэбхээһэндэ оршодог газар үгтэһэн байна. Тиихэдэ Шанаа гэжэ газарай зарим хубинь эдэ колхозуудай мэдэлдэ ородог байгаа. Нэрлэгдэгшэ колхозууд яһала хүгжэжэ, 1950 он болотор байһан гэшэ. Тэрэнэй удаа колхознигуудай хүсэлөөр нэгэ колхоз болгодоо. Ворошиловай нэрэмжэтэ Доодо-Худанай хүдөө ажахын артель гэжэ нэрлэгдээд, түрүүлэгшэнь Бумбэ Гомбоевич Гомбоев болоһон байна.

Нэгэдэмэл колхозой дэбисхэрын 80 модоной газарта үргэлжэлдэг байгаа.

Энэ колхоздо һайн байра байдалтай мал ажалай гүүртэнүүд олон байгаа. Колхозой мэдэлдэ 30 мянган гектар шахуу газар байһан. Колхозой бүридэлдэ 205 үрхэтэ айл, 594 ажаһуугшад ородог байгаа. Тэрэ тоодо 250-ниинь колхоздо хүдэлдэг байгаа. Энэ ажахыда 1950 гаран оноор 9640 толгой адууһа мал тоологдодог байгаа. Жэлэй туршда ажахын һан жасада 307368 мянган түхэриг олзо оршо оруулагдадаг байгаа.

1957 оной хуушаар энэ ажахын адууһа малынь 13 мянган толгойдо хүрөөд байгаа. Энэнь 1950 оной байдалтай сасуулхад, 33,6 процентээр нэмээ. Тарилга хэдэг газарын 72,7 процентээр үргэдхэгдэһэн байна. Тиихэдэ һу һаали 97 процентээр, ноһо хайшалалга 207 процентээр дээшлэһэн байгаа. Харин ажахын олзо оршон 1801865 түхэригтэ хүрөөд байһан юм. Тиихэдэ Бахлайта гэжэ газарта оршодог гүүртын хажууда эхин һургуулитай, магазинтай, улаан булантай шэнэ хуурин мүнделөө. Колхозой түбтэ 150 хууритай хоёр дабхар клуб баригдаа. Тиихэдэ конторын түбхинэхэ баһал хоёр дабхар байшан гэр, шулуун гараж, мастерской болон бусад барилганууд түхээрэгдээ. 1957 оноор гурбан тосхон, дүрбэн гүүртэдэ зайн гал оруулагдаа. Колхоздо тэрэ үедэ 17 тракторнууд, 7 комбайнууд, 9 автомашинанууд болон бусад хүдөө ажахыда хэрэгтэй техникэ байгаа.

Энэ колхоздо тэрэ үедэ ехэ бэрхэ хүнүүд хүдэлдэг байгаа. Нэрлэбэл, түрүүлэгшэ Б.Г.Гомбоев, бухгалтер П.П.Гончаров, һаалишад Ю.Дамбаева, Ц. Чимитова, Д.Банзаргашеева, Д.Сампилова, В.Бальжинимаева, Ц. Бальжирова, хонишод Д.Эрдынеев,

Д.Эрдынеева, Р.Базаров болон бусад.

1958 ондо энэ колхоз "Эрдэм" гэжэ шэнээр нэрлэгдээ. 1960 оной февраль һарын эхээр хүршэ оршодог бусад колхозуудтай, нэрлэбэл, Сталинай нэрэмжэтэ, Энгельсэй нэрэмжэтэ колхозуудтай хамта Хэжэнгын РТС-эй үндэһэ хуурида һайн дурраара хонин ажалай совхоз байгуулаһан түүхэтэй. Тиигэжэ колхознигууд гүрэнэй шэнэ предприятиян ажалшад болоһон байна.

1959 оной февраль һарада үнгэргэгдэһэн партиин XXI съезддэ СССР-эй арадай ажахы хүгжөөлгын долоон жэлэй асари ехэ түсэб баталан абтаһан байгаа. Тэрэнэй ёһоор экономикын соёлой һалбариме хүгжөөхэ ехэ ажал хүдэлмэри ябуулагдаа. Хориин аймагтай хүдөөгэй ажалшад эдэ зорилгонууды бэлүүлхэ гэжэ хүсэ шадалаа гамнангүй ажаллажа, КПСС-эй XXII съезды ажалай шэнэ амжалтануудаар угтаһан түүхэтэй.

Эльвира ДАМБАЕВА хэблэлдэ бэлдэбэ. "Хоринский район в документах и фактах" гэнэн номой материалнууд хэрэглэгдэбэ.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: Онинорск тосхондой ажаһуугшад сэрэгэй албанда. 1916 он; Хориин аймагтай Хүлэй тосхондо хүдэлмэришэдэй, Улаан Армиин сэрэгшэдэй, таряашадай депутатуудай Сөвдүүдэй нэгэдэхи съезддэ хабаадагшад. 1923 оной ноябрийн 25; Хориин аймагтай гүйсэдкомой түрүүшын түрүүлэгшэ Кузьма Семёнович Плешков. 1924 он.

МАНАЙ АЙЛШАН – ХҮҮГЭДЭЙ “ОДОН” ЖУРНАЛ

Хүндэтэ уншагшад! “Буряад үнэн” сониной барлагдажа эхилхээр 77 жэл үнгэрөөд байхада, 1998 ондо “Одон” гэжэ хүүгэдэй журнал түрүүшынхиеэ нара хараһан юм. Буурал түүхэтэй “Буряад үнэнэй” ашань болохо “Одон” тэрэ гэхээр нара бүри уншагшадтаа хүрэхэ, багашуулай баяр, ахашуулай хонирхол үүсхэжэ байна даа.

“Одон” журналай энэ жэлэй 6-дахи дугаартай танилсаябди. Журналай гадарта Улаан-Үдын “Золушка” гэжэ хүүгэдэй сэсэрлигэй хүмүүжэмэл Яна Мархадаевагай фото-зураг үгтэбэ. Хүүгэдэй сэсэрлигүүдэй хүмүүжэмэлнүүд тухай “Одон” журнал ходо хөөрэдэг, тэдэнэй бүтээлнүүд хэблэгдэдэг гэжэ аха зондо һануулнабди.

Энэ дугаарта Улаан-Үдэ хотын 25-дахи хургуулин буряад хэлэнэй багша Валентина Самбуевна Данилова һурагшадтайгаа айлшаар буугаа. Оля Будуева, Эржена Тарнуева шабинарайнь шүлэгүүд үгтэбэ. 5 “в” классай Оля Будуевагай шүлэг танай анхаралда:

ХҮГШЭН АБАМ

Дайнай шэрүүн далида
Дайрагдаһан зоние
мэдэхэб –

Минии хүгшэн аба
Мүнөө болотор гомдодог:
“Эсэгым дайһнаа бусаа наа,
Эжым ехээр зобохогүй нэн...”

Тэрэ үеын эсэггүйшүүл
Үлдэхэ, даарахые
үзөөшье наа,

Табан үриез тэнжээһэн
Эхээ ехээр хайрладаг.

Хүгшэн аба сарюун зандаа
Дорюун дарга ябаһынь
мэдэмээр.
Эсэгын нэрэ наһан соогоо
Дээрэ үргөө нангинаар.

Унаһан газарайнь элрэхэдэ,
Ошохо тэндэнэ нүгэдэхэ,
Эжыгээ дурдан сэдхэлхээ
Эльгэлэн байдалаа дуулгаха:
Найдал, зориг дүүрэн
Наһанайнь хэрэг бүтээхэ.

Минии үетэн баганууд,
Минии гэртэхин залуунууд,
Эрэлхэг сэргэшэдэй
һүлдые
Үеын үедэ дамжуулай!

5-дахи классай һурагшын бэшэһэн шүлэгтэ багшань гар хүрэнэн лэ байха гээд һанагдана. Оройдоо 12 наһатай үхибүүн иимэ шүлэг бэшэдэг юм наа, нээрээ, онсо бэлигтэй басаган ургажа байна ха...

Энэ журналдаа Буряад орондо ажаһуудаг эвенк (оротон) арадай түүхэ, ёһо заншал тухай, оротон зоной һуудал байдалай үзэгдэлнүүд тухай вики-торина үгөөбди. хургуулин багшанарта һонин байха гээд һанагдана. Булганда ойлгосотой байхын тула ород хэлэн дээрэ үгтэнхэй.

2012 он – Россиин түүхын жэл гээд соносхогдоо нэн. Тиимэһээ “Россиин сэргэй соло”, “Россиин солото хүнүүд”, “Түүхымнай алдарта хуудһанууд” гэхэн гаршаг доро Росси гүрэнэй, СССР-эй түүхэ тухай тобшо хөөрөөнүүдые толилһонбди. Урдахи дугаарнуудта Россиин хаашуулай үгай эхи табигша Рюрик тухай, Александр Невский, I Агууехэ Петр хаан тухай хөөрөө һэмди. Энэ удаа Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай эхин тухай, мүн Илалтын маршал Жуков тухай эдир багахан уншагшадтаа богониһонор хөөрээбди.

Мүн манай буряад угсаатанһаа урган гараһан генералнууд тухай В.Баторовай хөөрөөн эндэ үгтэнхэй.

Буряад арадай шагай наадан тухай тон доторхой хөөрөө эндэ олохот. Гадна “Табан хурган” гэжэ Г.Чимитовэй үгэ дээрэ С.Манжигеевэй хүгжэмтэй дууншье, мүн тэмээн тухай хөөрөөн уншагшадтай анхаралда.

ТАБАН ХУРГАН

Үгэнь Г.Чимитовэй
Хүгжэмынь С.Манжигеевэй

Жаахан бидэ хамтадаа
Жарган сэнгэн нааданабди.
Эрхы томо хурганһаа
Эхи абан толонобди.
“Барбаадай, Батан туулай,
Тоохон тобшо, Толи байса,
Бишыхан шэгшүүдэй.
Хэрэг ажал хэхэдээ,
Хэмгүй уран манай гарай
Табан сэбэр хурганууд
Таатай зохид нэрэтэйл даа.
Барбаадай, Батан туулай,
Тоохон тобшо, Толи байса,
Бишыхан шэгшүүдэй.
Тоомтой жаахан бидэнэр
Тоо, бэшэгтэ һуранабди.
Табан хурган тухайгаа
Танил дуугаа дууланабди.
Барбаадай, Батан туулай,
Тоохон тобшо, Толи байса,
Бишыхан шэгшүүдэй.

ТУҢА ЕХЭТЭЙ ТЭМЭЭН

Тэмээн 5 хушуун малай нэгэн юм. 60-70 наһа хүрэдэг. Энгин тэмээн 2 жэлдэ нэгэ удаа түрэхэдөө, 12 нара соо хээлиез үргэдэг юм. Тэмээн зунай сагта хахад нара соо уһа уунгүй ябахад шадалтай. Хотынгоо хажууда уһа хадагалха уутатай юм. Энэ хадаа ехэ аша туһатай амитан. Тэмээнэй зогдор томожо, гэрэй һэеы оёдог. Тэмээнэй нооһоор хубсаһа хэхэдэ дулаан, хүнгэн. Тэмээ унажа, үхэр хони адуулдаг. Тэргэдэ оруулжа, элдэб ажал хэдэг.

Тэмээн хара, шара, сагаан - гурбан үнгэ зүһэтэй. Ороһон буурын аманһаа сагаан хөөһе гаража, араа шүдөө хабрихадань, аймшагтай. Шоно буураһаа айдаг. Хүншье айха даа. Гансал тэмээнэй эзэн айхагүй.

Буряад эрэ хүнэй дэглэй энгэрэй гурбан хүшөөһэндэ буурын зогдор сургуулдаг байгаа. Энэнь энгэрэй һажууһан гэдэг. Ямаршье хараал хүрэхэгүй гэхэн удхатай.

ТЭМЭЭНЭЙ НАҢАН

Ботогон - верблюжонок до 1 года

Тором - годовалый верблюжонок

Тайлаг - двухгодовалый верблюжонок

Гунан тэмээн - трёхгодовалый верблюдо

Гунжан тэмээн - трёхгодовалая верблюдица

Дүнэн тэмээн - четырёхгодовалый верблюдо

Дүнжэн тэмээн - четырёхгодовалая верблюдица

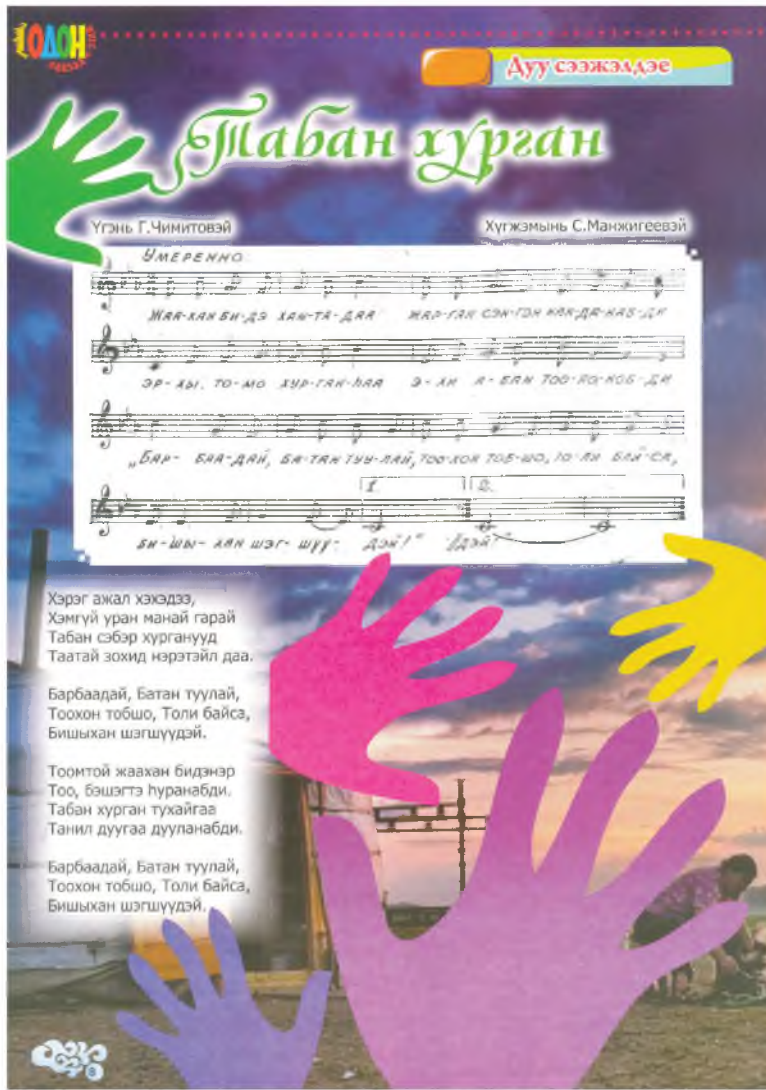
ТЭМЭЭНЭЙ ҮНГЭ ЗҮҢЭ

Энгин сагаан тэмээн - белая верблюдица

Хара буура - чёрный верблюдо

Буурал атан - чалый верблюдо

Эмниг шара - рыжий верблюдо

ТЭМЭЭНЭЙ БЭЕЫН НЭРЭНҮҮД

Бүхэн - горб верблюда
Зогдор - грива верблюда
Табгай - копыта верблюда

Туяна САМБЯЛОВА,
“Одон”
журналай редактор.

ТААБАРИНУУД

Под землёй поросёнок
родился.
Газар доро гахай түрэбэ.

На улице – золотое колесо,
А конец верёвки – дома.
Газаа – алтан мөөрэнъ,
Гэртэ – аргамжын үзүүр.

Огненный змей
Всю землю опоясал.
Гал могой газар тойробо.

Монеты своего отца
Считали-считали –
не сосчитали.
Шелковое одеяло своей
матери
Складывали-складывали
– не сложили.

Баабайн мүнгыё
Тооложо ядааб.
Эжын торгон хүнжэлые
Эбхэжэ баран ядаабди.

Есть у меня полная бочка,
Половина – вода,
Половина – масло.
Боошхоор дүүрэн
тоһотойб,
Утархайнь уһан,
Утархайнь тоһон.

Стоят четыре брата,
А шапка одна.
Дүрбэн аха дүүнэр
Нэгэ малгайтай.

Сто теляток
На одной привязи.
Зуун буруу нэгэ
бойлторготой.

По синему небу
Верблюды кочуют.
Тэнгэрээр тэмээн нүүбэ.

Косоглазая девчонка
В небо взгляд оставила.
Хилар басаган
тэнгэри өөдэ хараба.

За белыми берёзками
Красно-рыжий конь
привязан.
Зэргэлээ зуһанай саана
Зээрдэ морин уяатай.

Вокруг этих двух озёр
Всегда трава растёт.
Хоёр хонгор нуурта
Хододоо ногоон ургана.

Среди блестящих
рыбок и рыбёшек
Щука крупная
Видна средь мелких сошек.
Ялагархан жараахайд соо
Яһалхан сурхай ябана.

И.БУЛГУТОВАГАЙ СУГЛУУЛБАРИНАА.

Угаа дахалан дуушан

ҮЛГЫ НЮТАГАЙНГАА ҮНДЭР НЭРЫЕ ҮРГӨӨ

Тыва Республикада үнгэргэгдэһэн «Хадата Саяан уулын аялга дуун» гэнэн уласхоорондын эстрадна дуунай конкурсдо Захааминай аймагай Дүтэлүүр нютагай залуу дуушан Ирина Шагдулова хабаадажа, үлгы нютагайнгаа үндэр нэрыень үргэжэ, Гран-при шанда хүртэбэ.

Балшар бага наһанһаа түрэл арадайнгаа аялга дуу шагнажа үндыһэн Ирина Шагдулова түрэн абынгаа жэшээгээр дуу дуулаха дуратай болооб гээд хөөрэнэ. Залуу дуушанай эсэгэ Александр Будаевич Шагдулов олон жэлэй туршада нургуулида хүдэлдэг, ород хэлэнэй багша юм. Хатарха, дуулаха дуратай абань нютагтаа «Зэмхэ сэсэг» гэнэн ансамбль байгуулагшадай нэгэн болоно.

- Гурбатайһаа дуулажа эхилһэнши гээд түрэлхидни хэлэдэг. Би өөрөө лирическэ, уянгата дуунуудые дуулаха дуратайб. Тиймэнээ Зоригто Тогчиевай үгэ дээрэ Нар-Оюугай хүгжэм найруулһан «Дэлхэйн дуран» гэнэн дуун минии сэдхэлдэ таараа, дүтөөр үзэгдөө.

Недондо жэлһээ Ивалгын соёлой байшангай директор Сэсэг Зоригтуевна Чимитовагай урилгаар Ивалгада хүдэлжэ эхилээд, Ирина энэ жэлдэ суг хамта хүдэлдэг нүхэдэй дэмжэлтээр дуунай хэдэн

конкурснуудта хабааһан байна. Нарһата нютагта Л.М.Черепановагай нэрэмжэтэ конкурсдо хабаадаад, Гран-при шанда хүртөө, 2012 оной «Алтаргана» нааданда Алтан медалээр шагнагдаа.

Харалга нааданай дабаан бүхэниие амжалтатай дабажа, далижажа, уласхоорондын хэмжээнэй «Хадата Саяанай аялга дуунууд» гэнэн конкурсдо август нарада хабаадажа, Ирина Шагдулова Гран-при шанда хүртөө бшуу.

- Би энэ конкурсдо түрүүшынхией хабаадааб. Эндэ хори гаран хари гүрэнэй ба Россиин дуушад хабаадаа. Фестивалиин дүрмөөр нэгэ дуугаа түрэл хэлэн дээрэ дуулаха байгаабди. Би «Дэлхэйн дуран» гэжэ дуу дуулааб, нүгөөдэ дуугаа хари хэлэн дээрэ гүйсэдхөөб. Жюриин бүридэлдэ Тыва Республикын соёлой нэрэ солотой мэргэжэлтэд байгаа, тийхэдэ мэдээжэ Игорь Лазарев, урдахи жэлэй энэ фестивалиин Гран-придэ хүртэһэн Казахстанай Нургули байгаа. Нэрэтэй, дүй дүршэлтэй дуушад дунда шалгарһандаа ехэ баяртайб, - гээд Ирина Шагдулова хэлэнэ.

Мүнөө һаял бээ даанги уран бэлигэй замда дабшан гаража байһан Ирина Шагдулова нэн түрүүн түрэл нютагаа ошоожо, энэ ехэ амжалта баяраа аба эжыгтээ, хүбүүнтээ, түрэл гаралтата хубаалдаха байһанаа мэдүүлээ.

ЛУДУБАЙ ТҮРЭНЭН ҮДЭР

Бэлигтэй эдир дуушан Лудуб Очиров августын 20-до 10 наһа гүйсэбэ. һаяхан Лудуб абатаяа Забайкалийн хизаарай Агын тойрогой Дулдаргын аймагта оршодог Нарһата гэнэн аршаанда амараа. Эндэ һүюур гэнэн ехэ һонин байгааһин гайхамшаг үзэгдэл бии. Үндэр бэшэхэн хадата газарһаа гараһан нүхэнүүд. Тэдэниие хүн малтаа бэшэ, тиймэ байгааһин үзэгдэл. Тэдэ нүхэнүүдһээ хүйтэн һалхяар һэбшээлдэг. Урданай зон энэ һэбшээн ехэ бэе махабадта тунһатай гэжэ тоолодог. Нюргаяа, хүзүүгээ, яһа уһаяа хүн зон тэрэ һэбшээндэ тодон тэбээд, бээ аргалдаг юм. Лудуб энэ нютагай аршаанда жэл бүри ошоожо амардаг. Тиймэнээ 2-3 жэлэй саана "Нарһатын аршаан" гэжэ дуу зохёогоо бэлэй.

Лудуб хадаа тэгшэ һара болоод, Москва хотодо үнгэргэгдэхэ "Семейные династии-2012" гэнэн фестивалда хабаадаха. Тэрэ фестивалда Лудуб Россиин эстрадна мэдээжэ дуушан Валериятай хүндэтэ айлшанаар уригдаа. Недондо эмхидхэһэн энэл фестивалда хабаадаад, Лудуб Гран-придэ хүртэһэн юм. Эдэ үдэрнүүдтэ Лудуб Валерия дуушантай суг хамта дуулаха дуугаа зохёогоо. Энэ проектые мүнөө фестиваль эмхидхэгшэд зүбшэжэ байна.

Һүүлэй жэлнүүдтэ Лудуб мэдээжэ уран шүлэгшэ Дулгар Доржиеватай ажаллана. Шүлэгшэн Лудубта 10 гаран шүлэгүүдые зохёогоо. "Түнхэн", "Абадаа", "Сагаалган", "Заяа ехэтэ Ярууна" болон бусад. Тэдэ шүлэгүүдтэнь Лудуб хүгжэм зохёоно. Эдир хүгжэмшэн мэдээжэ композитор болохо хүсэлтэй, мүн тийхэдэ Москва хотын бүхы театрнуудые үзэхэ һаналтай. Энэ хүсэлөө бээлүүлхын тула мүнөөһөө Улаан-Үдын хүгжэмэй 5-дахи нургуулида эрхим нураха хэрэгтэй гэжэ Лудуб мэдэнэ. Энэ нургуулийн багшанар Ирина Алексеевна, Ольга Анатольевна, Мария Геннадьевна гэгшэд хүгжэмэй нюуса оньһо Лудуб хүбүүхэндэ заадаг юм. Лудуб ганса хүгжэм зохёогоод, дуу дулажа байдаг бэшэ, мүн Дээдэ-Ивалга нютагайнгаа Дима, Витя, Амгалан, Майдари, Этигэл, Олзон, Галсан, бусад олон нүхэдтээ наададаг. Түрэнэн үдэрөөрнь түрэлхидын амаршалхадаа, боксёрой арһан бээлэй бэлэглээ. Тэрэндэнь Лудуб тон ехээр баярлаа.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото

ААЛИХАН ДУУНАЙ АЯЛГА АМАН СООГОО ГҮНГЭНӨӨ ҺЭН ГҮТ?

Буряадай элитэ дуушан, хүгжэмшэн Лхасаран Линховоной түрэнэн нютагайхид яагаад бэ даа хүгжэм дуунда абьяастай байдаг гэбэл, алдуугүй. Долгорма басагахан балшар бага наһанһаа дуу хүгжэм, хатар нааданда хүгтэй, аалихан хотонхой хүүгэд соо эли бэшээр наадан ябаад лэ, хүдөөгэй соёлой байшангай тайзан дээрэ гарахадаа, тэд ондоо хүн боложо, жэгүүртэ бэлигтэй болошодог бэлэй.

гадна, өөрөө хэдэн гол рольнуудыень шадамар бэрхээр наададаг байһан. Эндэ ажаллажа байха үедөө Забайкалийн хизаарай соёлой габыяата хүдэлмэрилэгшэ гэнэн нэрэ зэргэдэ хүртэһэн байна. Алхана Буряадай мэдээжэ артист Майдари Хайдапович Жапхандаевай түрэнэн нютаг ха юм гээд онсолоттой.

Байгша оной март наһааа түрэнэн нютаг Ага-Хангилай захиргаан Долгорма Мункуевнае нютагайнгаа соёлой байшангыё даагшаар хүдэлхыень урихадань,

зүбшөөлөө үгөөд, ажаллажа байна. Мүнөө зун үнгэрһэн Бүгэдэ буряадай уласхоорондын "Алтаргана" гэнэн фестивалиин уран шүлэгэй харалганда хабаадажа, урмашуулгын шанда хүртөө. Буряад ороной газетэдэ интервью үгэхэ болоһондоо Долгорма Долгоржапова ехэтэ омогорхоод, бүхы буряад зониие амаршалба.

- "Алтаргана" нааданда бүхы Буряадай уран бэлигтэн, хүсэ абаргатаан, дүршэл ехэтэн сугларжа, шамбай шадалаараа мурьсэһэниинь гайхалтай. Уран шүлэгэй харалганда түрүүшынхией хабаадабаб. Эндэ дүршэлтэй, арад зондоо мэдээжэ болоһон шүлэгшэд ба хониёо адуулжа ябаһанаа ерэнэн юрын хүн гээд уран шүлэгэй харалганда хабаадана. Энэнь хадаа 100 гаран килограмм шэгнүүртэй абарга ерээд, 40 кг шэгнүүрэй юрын хүнтэй барилдаад, диилэжэрхийндэл адли. Тиймэнээ энэ харалганай ёһо гурим нэгэ бага ондоо болгохоор ха, - гэжэ һанамжяа Долгорма Мункуевна хэлэбэ.

Уран шүлэг гээшэ хүнэй досоохи сэдхэлэй байдал харуулжа шадаха эшди гэшэл даа. Балшар бага наһандань буряад хэлэнэй, уран шүлэгэй нюуса оньһотойнь танилсуулһан хайрата багша Дарима Дугаровнае тэрэ дулааханаар дурсана. "Ошон" гэнэн уран шүлэгэй бүлэгтэ энэ багшатааа түрүүшын мурнуудые гаргажа

эхилһэн байна. Эгээл эндэһээ жэнхэни һайхан түрэл хэлэндээ дурлал түрэнэн байгаа бээ. Долгорма Долгоржапова шүлэг үнинэй бэшэдэг, уран зохёолнуудые прозооршые бэшэдэг. Һүүлэй арбаад жэлнүүдэй туршада хүгжэмшэн Баир Дамдинжаповтай дуу зохёодог болонхой. Хамта дээрээ 50 гаран дуунууд мүнделһэн. Зохёон шүлэгүүдэйнгээ согсолбори үшөө хэблээгүй, хэзээ нэгэтэ ном болгон хэблэхэ хүсэлтэй. Долгорма Мункуевна наһанайнгаа нүхэр Бальжир Цыреновичтэй суг хамта 5 хүбүүдые үргэжэ, үнэр баян айл болохо табисууртай.

Долгорма Долгоржаповагай зохёон шүлэг

Ая гангата тала дайдаар Адуу малаа адуулан ябахандаа, Аалихан дуунай аялга Аман соогоо гүнгэнөө һэн гүт? Аяма халуун зунай үдэр Алим жэмэс түүжэ ябахандаа, Үнгын сэсэгүүдые гороолон

ниидэһэн

Гэнтэ сугларһан үүлэнэй забһарһаа Аадар бороонхой шааяан адхархада, Сэрэг нарһадай дали дор Хүхюутэй гүйдэн хоргодоо һэн гүт?

Цырегма САМПИЛОВА энэ хуудаһа бэлдэбэ.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'МОЯ ПРЕКРАСНАЯ НЯНЯ', 'ПАПИНЫ ДОЧКИ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'НА СТС-БАЙКАЛ', 'ДАЕШЬ МОЛОДЕЖЬ!', 'БРЮС ВСЕМОГУЩИЙ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'НТВ УТРОМ', 'ВОЗВРАЩЕНИЕ МУХТАРА', 'ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'С ВИКТОРОМ НАБУТОВЫМ', 'ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА', 'ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like '5 КАНАЛ', 'СЕЙЧАС', 'МОМЕНТ ИСТИНЫ'.

Суббота, 1

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ГОРОД МАСТЕРОВ', 'КОНТРОЛЬНАЯ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ', 'ДЕТЕНЬШИ ДЖУНГЛЕЙ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ТАНЦУЮЩАЯ ПЛАНЕТА', 'ГОРОДОК', 'ЧЕСТЬ ИМЕЮ'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ЧЕЛОВЕК ПЕРЕД БОГОМ', 'ЗА ВИТРИНОЙ УНИВЕРМАГА'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'АРИГ УС', 'ЦАРЕВНА-ЛЯГУШКА', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ЗУРХАЙ', 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ПРО-НОВОСТИ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'УТУМАТА', 'СОБАКА НА СЕНЕ', 'ВКУСНО'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'БАРБИ И МОДНАЯ СКАЗКА', 'В СТРАНЕ НЕВЫУЧЕННЫХ УРОКОВ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'НТВ СУПРУГИ', 'СМОТР', 'ЛОТЕРЕЯ «ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ»'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'СЕЙЧАС', 'СЛЕД', 'ПРАВДА ЖИЗНИ'.

Прерывание. Кодирование. Гипноз. Тел.: 633-107

Воскресенье, 2

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'СУРОВЫЕ КИЛОМЕТРЫ', 'СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!', 'ТИМОН И ПУМБА'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ПЕТРОВИЧ', 'РОЖДЕННЫЕ В СССР', 'РЕАЛЬНЫЙ ПАПА'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ЕВРОНЬЮС', 'ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ', 'ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ', 'ПОГОДА', 'ОТКРЫТАЯ КУХНЯ'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ЗУРХАЙ', 'ВКУСНО', 'Д/Ф СУПЕРВУЛКАН'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'ПРОГРАММА 7', 'КЛОШАР', 'ПАРТИЗАНЫ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ', 'ОХ УЖ ЭТИ ДЕТКИ-3', 'М/Ф ОХ УЖ ЭТИ ДЕТКИ-3'.

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'РУССКОЕ ЛОТО', 'ИХ НРАВЫ', 'ЕДИМ ДОМА'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time, Program Name. Includes programs like 'СУПЕРСТЯЯ', 'ПЛАНЕТЫ', 'СЕЙЧАС'.

Продаю дом. Поселье. Тел.: 8-914-63-00-208, 62-96-84.

Буряадай арадай поэт Цырендулма ДОНДОГОЙН 80 жэлэй ойдо

«УҢАН ЯРУУНЫН УНАГАНБИ»

(Үргэлжэлэл. Эхинийн урдахи дугаарта).

Хубисхалай урда тээ үдэһэн буряадууд үзэг бэшэг мэдэхгүй, буруугай бэлшээрһээ гаража үзөөгүй, нютагайнгаа түхэрээн соо наһаа эдлэдэг байгаа гэжэ жабжаараа хөөһэ бууран заримашуулай хашхаралдадаг байһаниинь тиимэшье үнинэй бэшэл даа... Үнэниие малтаа наа, революциин урда тээ зоримгой хүбүүд дэлхэй түбиие дууһан шахуу хэсэдэг байһан гэжэ олон баримта гэршэлдэг юм...

Хуушан монгол бэшэг тэрэ үеын угсаатанаймнай хэрэг үйлые бүтээгээд лэ байһан гэжэ мүнөө элирэнхэй.

1928 ондо Эгэтын эхин хургуулиин 1-дэхи класста ороод, 1932 ондо - минии энэ дэлхэйдэ түрэнэн жэлдэ - 4 класс багшамнай дүүргэһэн байдаг. Эгэтын эхин хургуулиие «Улаан гэр» гэжэ зон нэрлэдэг байһан юм. Юундэб гэхэдэ, түмэрөөр хушаһан оройнь улаан шэрээр шэрдэгдэһэн байгаа. Тиигээдшье хубисхалай илажа мандаад байхада, хургуулиие «улаан гэр» гэжэ юрэшье нэрлээ наань, гайхалтай бэшэ нэн ааб даа. Минии нагаса эгэшэшье - Сойбо Доржотонхой 14 үхибүүдэй эгээл одхониинь - эжымни дүү Доржиева Дулма Цыдыповна баһал энэ хургуулида хураһан юм. Нагаса эгэшэ номдоо хурса байһаншье наа, хургуулида удаан хураагүй.

Тэрэ үедэ КИМ гэжэ залуушуулай эмхи бии байһан юм.

Тэрэнэй удхые тайлбариллаа наа, «Залуушуулай коммунист интернационал» («Коммунистический интернационал молодежи»). Хожомын ВЛКСМ боложо батажаа нааб даа.

Гүндэдэ Яруунын мяханай совхоз байгуулагдаад, тэндэ 7 жэлэй хургуули бии болоһон юм. Тэрэ совхозой дэргэдэ политотдел байгуулагдаад, тэрэнэй дэргэдэ уран зохёолой бүлгэм эмхидхэгдэжэ, «гар бэшэмэл» эрхэтэйгээр «Булаг» гэжэ номхон (журнал) гарадаг байгаа. Хуушан латаар барлагдаһан тэрэ сэтгүүлые Цокто Номтоевич Номтоев бидэндэ 1960 оной намар харуулаа агша нэн.

Ушарын гэхэдэ, Яруунын совхозой полит-таһагта хүдэлхыень партиин обком уран зохёолшо Жамьян Балданжабониин эльгээһэн байгаа. Уран зохёолшо нэн хойноо Жамьян Балданович Гүндын хургуулиин дэргэдэ «Булаг» гэжэ залуу бэшэгшэдэй бүлгэм байгууһан түүхэтэй. Базаржаб Гончиковичой дүү Цэдэн Гончиков, Содном Бадмаев (мүнөө мэдээжэ эрдэмтэн, доцент), Гүндэдэ, Нарһатада хургуулиин директорээр олон жэлдэ ажаллаһан Зүгдэр (Евгений Дориевич) Цыдыпов болон бусад олон хурагшад нэгдэлэй гэшүүд байгаа.

Комсомолой эдэбхитэй гэшүүдэй нэгэн байһан манай багшашье «Булагай» хүдэлмэридэ хабаадаһан байжа болоо.

Зүгөөр үзэг бэшэгнай үе сагайнгаа эрхээр хэдэн удаа хубилгагдажа, зарим залуу хүнүүдэй эрдэм шудалха хэрэгтэ наад ушарууһаншье байгаа бээ. Юуб гээл, минии мэдэрэл ороходо, монгол үзэгүүдээр, хожомын хуушан лата үзэгүүдээр барлагдаһан номуудые, газетэ юу хээнүүдые хүнүүд уншадаг байгаа юм.

Тиигээд лэ манай Балмасуу хургагша монгол бэшэг найн мэдэхэ байгаа нэн бээ. Эгэтын-Адагай 3-дахи класс хүрэтэр хураһан хадаа найндэрэй болоходо, наада бэлдэлгэндэ эдэбхитэйгээр хабаададаг байһан аабзаб. Балмасуу багшынгаа монголооршье, хуушан латааршье барлагдаһан номуудые мандаа уншажа үгэһыень хараһан, шагнаһанби.

- Хурса үхибүүд гээшэтнай ямаршье үзэг заагаа наа, хуу ойлгоод лэ байдаг юм даа-аа, - гэжэ Ц.Н. Номтоевой хэлэжэ хууһые дуулаһанби».

«Эгэтын - Адаг - Эльгэн найхан нютагни»

Хайрата аба эжынгээ дурасхаалда Цырендулма Дондогой олохон бүтээлээ үргөө. 1969 ондо гаргаһан номдоо «Эсэгэдэ бэшэг» гэжэ шүлэгэйнгөө нэрэ үгөө.

Монгол поэт Сэнгын Эрдэни Александр Жамбалдоржиев хоёртой

Эсэгийнгээ дархан уг тухай "Банзарон" (2006) гэжэ поэмэ соо иигэжэ дурдана:

**Түмэршэ,
Модошо дархан
Түгнын талаһаа ерэжэ,
Түбхинэһэн ехэ
Түүхэтэй...
Хярын оройгоор
Хяһаяа сасаруулха хабатай
Хямда бэшэ шадалтай,
Хяһуур бэшэ эсэгимни уг.
Бишыхан гэжэ хүбүүтэй,
Бээер үндэр бэшэшье наа,
Балта барин гэхэдэ,
Балсаниинь айхаар зангирдаг,
Баяншье гэжэ -
Түгэлдэр гэжэ хүн
Түгнэһөө-Баруун Түгнэһөө
Эгэтын-Адагые найхашаан
Эндэ тогтоһон түүхэтэй.**

(«Наян-Наваа», 2007, 16 н.)
1700-гаад онуудта Түгнын талаһаа зөөжэ ерэнэн элинсэгийн Эгэтын-Адагта эржэн мүнгэн сэргээе зоогоод, угайнгаа эхи табиһан байна.

"Түгэлдэрэй Бишыхан, Бишыханай Сэсэгтэ, Сэсэгтын Бадма, Бадмын Аюуша, Аюушын Цэрэн, Цэрэнэй Дондок, Дондогой басаган би», - гэжэ поэт угайнгаа харбаалжан тоолон нэрлэнэ. Аюуштан гэжэ нотагтаа алдаршаһан энэ угайхид соо нэрэ солотон, эрдэмтэй бэрхэ мэргэ-жэлтэд олон юм.

**Альгаяа түмэртэ холоһон
Аюушын Цыренжаб абга
Аюулта дайнай эхиндэ
Алдалаа Ленинград шадар.
Балтиин далайн долгид
Балтын наярэн мэтээр
Абгын хүнэһэндэ үзэгдэнэ гээд
Абарал асуухада ламанар
Абаралдажа болохол нэн.** (17 н.)

Хайрата абга Цыренжаб Бадмаевич Аюшеевий дурасхаалые мүнхэлэн, 1976 ондо "Сахилгаанай сахилхада" гэжэ шүлэгөө зориулһан байна.

**Сахилгаанай гэнтэ сахилхые
харахадаа,
Саанань огторгойн сад-няд
гэхэлээр,**

**Сагаан нахалтай
үбгэднай хура даллан,
Самнана бэшэ аа гү гэжэ
ханалайб.**

Самнажа байһан сагаан нахалтай үбгэдэй дүрөөр Ц.Дондогой буряад ара-

дай эртэ урда саһаа шүтэдэг Дархан тэнгэринэрые зураглана. Тэдэнэр хадаа Дабан Холо тэнгэри түрүүтэй баруунай тэнгэринэр, мүн зүүнэй Харанга, Хара Соохор, Бүрэн, Бүрэн Соохор тэнгэринэр гээд илгардаг байгаа (Зомонов М.Д. Бурятский шаманизм. 2008, 41 н.).

**Сахилгаанай гэнтэ сахилхые
харахадаа,
Саралсан даие алдалһан
дархан абгамни
Сансар тэнгэридэ гарашоод,
дайнай зэбсэгээр
Салир, анзаһа хэнэ гү гэжэ
ханалайб!**

Дархан абгаяа тэнгэрин дархашуултай хамта дэлхэйн буу, зэбсэгые амгалан байдалай хүлдэ салир, анзаһан болгон дархалжа байһыень сахилгаан соогуур хараха гээшэ гансал ёһотой буряад поэдэй бэлиг ха юм даа.

Поэдэй анхаралтай нүдэн оршон тойрониинь ондоохоноор лэ харадаг ааб даа. Жэшээ болгон, 1968 ондо бэшэгдэһэн найман мүртэ энэ шүлэгын:

ТЭМСЭЛ

**Залинда сохюулһан модые
Зазын дабаанда хараа нэм.
Оройһоонь бууһан залин
Оройень шуу сохёо юм.**

**Харин тэрээхэн модон
Хабартаа намаалһан зандаа.
Амидаран ургаха хүсэлыень
Аадарай залин хосоргоогүй.**
(«Эсэгэдэ бэшэг», 1969, 8 н.)

"Тэмсэл" гэжэ гаршагынь энэ шүлэгтөө ямар зохидоор таарана гээшэб! Энэл темэдэ зориулагдаһан энэл ном соохи нүгөө шүлэгһөө хэһэг:

**Тахын хурсада таһа
гэшхүүлшэһэн
Ташарайгүйхэн ногооо
обёоржорхёод,
Аминиинь таһарба
хаш даа гэхэмни,
Аргаахуун даа үндыгөөл тэрэмни!
Нарай ногооншье үхэхэ дурагүй,
Наран тээшэ зүдхэнэ шадалаараа.
Намайе гэшхэхэгүйш даа, үйлэ
хубим:
Намаа бэшэ, бишни Хүн гүби!**
(10 н.)

Хүн боложо түрэнэн хойноо оршолонто юртэмсын баяр, жаргал, уйдхар, гашуудал гээшые дууһан эдлэхэ хубитай гэдэг. Баяртайшье, уйдхартайшье сагтаа Ц.Дондогой тоонто нютагаа ханажа, энхэрэн дурдажа, магтажа ябаал даа. "Нарһатын эрьедэ тоонтомни булаатай" гэжэ шүлэгһөө хэһэг уншая:

**Нютагаймни шэмэг - минии
шэмэг,
Нютагаархидаймни баяр -
минии баяр,
Зоноймни ядарал - минии
ядарал,
Зоболондо дайруулаа наань,
зүрхэмни бүдэрхэ.**

Ярууна хатан эжытээе, Эгэтын тала-таяа сэдхэлээ доһолгон, хөөрэлдэнэ:

**Энхэрэлши, Ярууна хатан
эжымни!
Эрье дээрэш үбдэглэн нэхэрнэм.
Дэгнүүл болдогооршни дэрэ
хэжэ,
Дэлюун дээрэшни хэбтэд гэхэм.**

**Үлгымни болоһон Эгэтын тала!
Үбдэглэн баһал урдашни
нэхэрнэм.**

**Асарһан бэлэгни шамарламаар
жаахан:
Альганай шэнээхэнүүд арбаад
ном.**

(«Сагай дүхэриг», 1998, 34 н.)

Үгы даа, шамарламаар бэшэл нэн эдэ арбаад номуудын. 1950 ондо толилогдоһон түрүүшын шүлэгһөө эхилээд, хэды олон зохёолнууд, оршуулганууд хойно хойноһоонь хубарьяа гээшэб?! "Буряад басаганай дуун" (1962), "Эхэ тухай поэмэ" (1966), "Эсэгэдэ бэшэг" (1969), "Эдир наһандаа айлшалбаб" (1971), "Паатааханай зурагууд" (1972), "Уянгын дэбтэр" (1975), "Лёнхобын дэльбэнүүд" (1978), "Эхэнэрэй үрээл" (1984), "Шулуудай тарни" (1990) гэжэ номуудһаань гадна, "Байгал", "Крестьянка", "Октябрь", "Сибирские огни", "Дальний Восток" журналнууд соо, "Сибирь" гэжэ альманахта шүлэгүүдын гараһан байна. Эдэ зохёолнууд тухайнь, мүн тэрэ үедэ поэдэй хуби заяанда болоһон үйлэ хэрэгүүд тухай удаадахи дугаарнуудта хөөрэлдэхэбди.

Туяна САМБЯЛОВА.

Сайн, нүхэр Тархай!

Манай Зэдын аймагай центр Петропавловка тосхондо хүэ энеэдэн болоо нэн. Юундэб гэхэдэ, эндэ хаяхан нэгэ хүн үдэсын харанхыда тосхойн үйлсөөр ябажа ябатараа, "хэмэл одо харыт!" гэжэ байжа хашхарба ха. Хүнүүд сугларба. Мүнөөхи хүн столбын оройдо байһан бүрэгэр улаан электролампые заажа байжа хашхарба. Үнэн болоһон ушарыень мэдэхэдэ, хүнүүд эльгэ хатан энеэлдээд, урмаа хухараад тараа нэн. Ушарынь гэхэдэ, мүнөөхи хүмнай нилээд халамгай байгаад, арай арайхан

ЭНЕЭДЭНЭЙ СААНА ХАНЯАДАН

носоо боложо, улайран байһан лаампые һогтуу нюдөөрөө харахадаа, үнэхөөрөө хэмэл одон гэжэ ханаһан байгаа бшуу!

Энэ хадаа энеэдэн. Теэд энеэдэнэй саана хашартайхан лэ ханяадан бии юм. Үдэшэндөө аймцентрэй үйлсын столбнуудай оройдо, айлай гэрнүүдтэ носожошье, болижошье ядашанхай электролампочканууд һүлүлдэн, хүнүүдэй сүхал хүргэжэ байдаг болошонхой. Айлнуудташье, мүн аймагай комхозой конторо соошье электролампын хажуугаар керосинтай лаампын носоогдонхой байхань али олон. "Носожо ядажа, зобошонхой лаампынүүдые улайлгананай хэрэг юм?" – гэжэ, Тархай, Та ханаха байхат. Теэд тиигэжэ улайлгада байхадань, комхозой ашаг олзо доошолдоггүй бшуу! Юүб гэхэдэ, электролампын улайгаа, сайгааһье наань, комхоз абахал юумэээ – лампочка бүриһөө дунда зэргээр һарын 11-12 түхэриг абажал байдаг.

"Аба гэхэдэ алеэ наашань, үгэ гэхэдэ ү-татай" гэнэн оньһон үгэ комхозойхидто зорюулжа зохёогдон шэнги болонхой.

Нүхэр Тархай, манай аймцентртэ ерэжэшье болохот. Ерэбэл, улайжа байһан электролампын үдэсын 9-10 часай үеэр хоёр дахин онигод гэхэдэнь бү сошооройгты. Тэрэтай "механик нүхэр Минин, хаана ябанабши? Наашаа, станци руугаа ерыш. Гэрэл унтархань лэ!" гэнэн тэмдэг гээшэ. Тээ нэгэ хэды болоод, үнөөхи лаампатнай гурба дахин анигад гэхэ. Тиихэдэнь "дүүрээ, унтарай!" гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Лаампын унтархада, станци руу хонходожо, сагаа бараһанай хэрэггүй. Тэндэһээ "түлишэ дууһаа!" гү, али "ремень таһараа!" гэнэнһээ ондоо харюу дуулахагүйт.

Үбэлэй үдэсын утые иимэрхүүгээр лэ үнгэргэжэ байналди даа, нүхэр Тархай!

А.ШЕБЕНЕЕВ.

ТҮРҮҮЛЭГШЫН ЗҮҮДЭН

Нэгэтэ һүни Хэжэнгын аймагай Лениней нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшэ нүхэр Ткаченко "Улаан нара ургалжа асараад, үнгэрэгшэ жэлэйнгээ хартаабхые хүрэнэн газарһаань гэдхээжэ, хүрэнгын хартаабхатай болобобди..." гэжэ зүүдэлбэ ха.

Энэ зүүдэниинь ёһоор һонин бэээ? Ткаченкоын иигэжэ зүүдэлхэнь буруу бээшэ. Ушарынь юүб гэхэдэ, үнгэрэгшэ намар 6 гектар талмайн хартаабхые "ургасань бага" гэжэ малтуулаагүй юм. Теэд мүнөө болоходо, энэ колхоз хүрэнгын хартаабхагүй байшоо. "Гэмынь урдаа, гэмшэлын хойноо" гэдэгтэл, нүхэр Ткаченко "тархишье, малтуулаха яагаа нэмбиб. Мүнөө газар хүрүшоо. Гектарай 26-30 центнер абтахал нэн" – гэжэ ханаһанаа зүүдэлхэн гэхэ.

М.ТАРХАЙ.

ИИГЭЭД БАЙХАДА ЯАЛТАЙБ?

- Таанадые эндэһээ хэншье намнажа шадахагүй.
Уран зурааша Д.Дамбаевай зураг.

Улаан-Үдэ городой, Свердловэй үйлсын 35-дахи номерой гэртэ һуудаг Степанида Брыкова хүршэ Мария Суворова гэгшынгээ сонхо доро гахайн байра бариха ха.

... Дулаан хабар боложо байба. Суворовагай гэр бүлынхид сонхоёо огто нээнгүй, юундэб гэхэдэ, аляһануудай дүнгинөөн ба поршоонхонуудай хоршоһондоон газарһаань хашартай шэлээтэйгээр дуулдажа байгаа. Жэрхэштэй муухай үнэр танар хангилха. Иимэһээ нүхэр Суворова хүршэ Брыковадаа иигэжэ хандаба ха:

- Хүршэ, поршоонхонуудаа газарһань гаргажа, ондоо тээ байлгагты. Дулаан хабар ерээ ха юм, юрэдөө, үнэртэй байнал, хэшээгты!

Теэд хэлэһэн үгыень Степанида абгай дуулахаһье дурагүй байжа, огто тообогүй:

- Үгы, байгыш, хүршэ, аляһад лэ шууяна, тэдэ шамайе эдижэ залгижа байнагүй, яасагаанаш!

- Мария Никифоровна Суворова 3-дахи номерой домоуправленидэ хандаба.

Тиихэдэнь, «хэрэгьетнай дүүргэхэбди, гахайн байра абхуулха тусгаар заабари үгэхэбди» – гэжэ домоуправление даагша нүхэр Михалева харюусаба. Саг ошоһол байба, гахайн байра хүдэлбэгүй. Нүхэр Суворова Улаан-Үдын городской райсоведэй коммунальна ажахын таһагта хандаба. Таһагые даагша нүхэр Рогов: "Тэрэ гахайн гэрые зайлуулаад орхиходо бараг ааб даа" гэбэ. Нүгөөдэрынь иимэ захиралта гаргаба:

"Гражданка Суворовагай сонхо доро баригдан гахайн байрые зайлуулха".

Теэд уданшьегүй нүхэр Рогов тус захиралтаяа огто мартажархиха.

М.Н.Суворова "Саниспекцидэ" хандаад үзэхэ юм байна, магад, намда тунһалжашье болохо" гэжэ бодобо. Госсаниспекциин ахалагша врач нүхэр Кузьменко тон оперативна хүн байжа, гахайнгаа байрые айлай сонхо дороһоо зайлуулха гэнэн захиралтатай тусгаар комисси тэрэ үдэртөө эльгээбэ. Теэд тэрэнь юушье бүтээгээгүй.

Июнь нара үнгэрбэ, июльшье удангүй үнгэршэбэ.

Мария Никифоровна ядахадаа, городой жилуправленидэ хандаба.

"Татай! Гахайн байра барихын тула ондоо газар олдобогүй гэшэ гү! Юун гэнэн уршаг гээшэб!" – гэжэ тэндэхи начальник нүхэр Боков гайхангяр хэлэбэ. Саг үнгэржэл, үнгэржэл байба. Юумэн огто хубилбагүй.

Ядахадаа, Суворова горисполком ошобо. Теэд эндэньшье хэрэг бүтэбэгүй. Һүүлэй һүүлдэ Суворовагай бүлэ горисполкомһоо иимэ документ абаба: "Горисполкомой түрүүлэгшын заабарин ёһоор, августын 15 болотор гахайн байрые зайлуулха гэнэн захиралта 3-дахи домоуправленидэ үгтөө".

Теэд мүнөө сентябрь үнгэрөө.

Иигээд байхада яалтай гээшэб?

И.КАЗАНЦЕВ.
П.ЕГОРОВ.

1953 он.

ТАНАЙ ТУҢАЛАМЖА ХЭРЭГТЭЙ

Нүхэр Тархай!

Бурмонкоопсоюзай баазын хүтэлбэрилэгшэд (директорынь нүхэр Н.Г.Мальцев) шэхэ хатуугай болохол ха. "Тэмээн" гэхэдэ, "ямаан" гэжэ, "үбэлэй" гэхэдэ, "зунай" гэжэ ойлгонол. Жэшээлхэдэ, Хориин аймагай эд хэрэглэгшэдэй союз һаари хүйтэнэй болохоһоо урид үбэлэй шэгэбшээтэй дулаан малгайнүүдые олоор эльгээгты гэнэн захил дурсагдаһан баазада хэнэн байгаа. Теэд

баазынхид "үбэлэй шэгэбшээтэй дулаан малгай" гэшыень "зунай шэгэбшээгүй һэрюун малгай" гэжэ ойлгоод, голоомон шляпанүүдые яар ябта эльгээжэрхёо.

Нүхэр Тархай, саашадаа иимэрхүү юумын болохогүйн тулада баазын хүтэлбэрилэгшэдэй шэхэн соо голлоһон хулхиие хурса гуурһараа ухашалха болоо хат.

Ц.ДОЛГИСОН.

ГУРИМШУУЛХА АРГА ЗААЖА ҮГЫТ

Хүндэтэ Тархай!

Үхибүүдтэ үдэр кино харуулдаг ёһо ажалшадта һайшаагдана. Теэд манай Хэжэнгын ДСК-да үхибүүдэй билет номергүйгөөр худалдагдана. Тиимэһээ һууриин түлөө тэмсэһэн угаа ехэ үрдилдөөн оролгон дээрэ болоно.

Мүнөө зарим түрэлхид баахан хүүгэдые кинодо эльгээхээ зүрхэ алдадаг болобо. Иимэ байдалые гуримшуулха, зохилдуулха арга заажа үгты.

Б.БАЗАРОН. Наймаалагша: хүйтэншье һаа, хүнгэхэн байха, абагты!

ЗОХИЛДОЛОЙ ЖЭШЭЭНҮҮД

1. Үсэгэлдэр үхибүүдээр Үдэрэй кинодо оробоб.
- Хэн?
- Би, Тархай.
2. Шахагдаад, түригдөөд, Шагтамни таһаран алдаа бшуу.
- Хэнэй?
- Минии, Тархайн.
3. Эмхигүй байдалаа Эхинһэнь хэлэхэ байгаа.
- Хэндэ?
- Намда, Тархайда.
4. Үймэлдөөд, үрдилдөөд, Үүдэндэ хашана бшуу.
- Хэниие?

- Намайе, Тархайе.
5. Зохидгүй заншалаа Зонһоо түбэгшөөн зайлуулһай.
- Хэнээр?
- Намаар, Тархайгаар.
6. Эзэгүй һандайгаа Эхинһэнь номертой болгоһой.
- Хэнтэй?
- Намтай, Тархайтай.
7. Хэжэнгын заншал гү? Хэмшээрхэн асуугыт хүнһөө.
- Хэнһээ?
- Намһаа, Тархайһаа.

ДСК-е даагша нүхэр Биликтуев! Үхибүүдтэй хамта кинодо өөрөө орожо туршыхыетнай хүсэнб.

Залгуулан, тэдэнэй үзэдэг грамматикын долоон зохилдолтой танилсаа һаатнай тунһатай нэн ха. Зүгөөр намайе үхибүүдээр үрдилдэжэ байгаа гэжэ бү эндүүрэгты, харин нютагтаа байгуулан заншалаа өөһэдөө багсаажа харагты. Клубай фойе гэшэ боксёрнуудай ринг бээшэ гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй.

М.ТАРХАЙ.

Ахатанаа амаршална

Россиин арадай артист С.Раднаев

БАРГАЖАН ГОЛОЙ БААТАР

Жаран табан жэл соо үндэһэн “Буряад үнэн” сонинтой нүхэсэжэ, гүрэн түрын, улад зоной түүхэ, хуби заяан тухай, хүнүүдэй байдал тухай һанамжяа сэдхэлэйнгээ халуун ольһотой үгөөр мэдүүлжэ ябана манай ахатан Владимир Цыдыпович БАТОРОВ. Баргажан голой баатар хүбүүдэй нэгэн һаяхан 80 наһанайнгаа ойн баярые угтабал даа.

Нютаг нугадаа, хүдэлһэн олон гартарта Владимир Баторов һайхан мүр сараа үлөөһэн гээд амаршалагша хүн бүхэн тэмдэглэнэ һэн. Республикын Ветерануудай советэй түрүүлэгшэ, “Буряад үнэнэй” редактор байһан Р.Б.Гармаев, Арадай уран зохёолой республиканска түбэй президент Н.Г.Донсоронова, энэ түбэй таһагые даагша В.Ц.Дашинмаева, эвенкнүүдэй үндэһэн –соёлой автономиин түрүүлэгшэ М.Б.Бадмаева гэгшэд Владимир Цыдыповичэй журналистын, режиссёрой, артистын, арадай театрнуудые байгуулагшын аргагүй ехэ хүсэл эрмэлзэл, бурьялма бэлиг тухай хэлэбэ.

Хурамхаанай аймагай хойто зүгтэ оршодог Уланхаан хуурин Дэрээнэй совхозой отделени байгаа, хуушарһан байшангуудтай эхин хургуули, фельдшерскэ пункт, магазин, 60 үрхэ айл эндэ тоологдодог һэн. 1975 ондо шэнэ Уланхаанай совхоз байгуулха тухай шийдхэбэри абтаад, В.Ц.Баторов директорээр томилогдоо һэн.

НЮТАГАА ҮРГЭХЭДЭ – БУЯН

В.Ц.Баторов директорэй тушаалда 9 жэл соо хүдэлөө. Шэнэ томо хургуули, спортзал барюулжа, залуушуулые нютагтань бусаахын түлөө оролдоо. ЛЭП-500 электролини татуулаа, хүүгэдэй сэсэрлиг, врачевнэ амбулатори, библиотекэ баригдаа. Магазинууд, столовын байшан бодхоогдоод, шэнэ хоёр үйлсэнүүдтэ залуу гэр бүлэнүүдэй сомор зохид гэрнүүд жэрын бодоо бэлэй.

Тэрэ үеын Уланхаанай зоной ажал хэрэгүүд, байра байдал тухай хөөрһэн “Дүрбэдэхи зун” гэнэн баримтата фильм ойн баярта хабаадагшад хараба. 1979 ондо Новосибирскын киностудиида буулгагдаһан энэ фильм 17 минутын туршада Уланхаанай хүн зоной ажабайдалые, Владимир Баторовай хүнгэн бэшэ директорэй ажалые һонирхолтойгоор зураглана. Владимир Цыдыповичэй басаган, манай Хэблэлэй байшанай журналист Дулма Баторова энэ фильм олоһон байгаа. Эсэгынгээ эрмэлзэл зоригтой зангые һажааһан басаганинь сүг хүдэлдэг зоной дунда нэрэ хүндэтэй юм.

Директорэй урагшаа тэгүүлһэн ажалые нютагаархидынь сүм дэмжэжэ, бүхы республика соогоо мэдээжэ, түрүү ажанынуудай тоодо ороо бэлэй. Уланхаанай ажалай түрүүшүүл – 60 хүн ВДНХ ошоһон алдартай.

Мал ажахы, тарьяан ажал хүгжөөхэ шухала ажалай хажуугаар Владимир Баторов сэдхэлэй тэжээл зондо хэрэгтэй

гэжэ мартадаггүй һэн. Бури залуудаа Баянголдо клубые даагшаар хүдэлхэ уедөө тэндэ арадай театр эмхидхээ бэлэй. Мүн түрэл Уланхаандаа эдэбхитэйшуулые суглуулжа, зүжэгүүдые өөрөө найруулан, нютагай соёлой байшан соо суглараад, эсэһэнээшье мартажа, элдэб олон героинуудай хуби заяа, халуун мэдэрэл дахин дахин эльгэ зүрхэн соогуураа гаргажа, үнэншэмөөр харуулха гэжэ оролдоһон тэдэ хүнүүд жаргалтайл байгаа гэжэ һанагдана.

Тэрэ үедэ Уланхаанай совхоздо хүдэлжэ байһан зон: ахамад агроном Б.Р.Банзарон, ахамад бухгалтер Д.Д.Жигжитов, ахамад эконоимист А.С.Бадмаева, мүн Хурамхаанай районной хүтэлбэрилэгшэд – партиин райкомой 1-дэхи секретарь, СССР-эй Верховно Советэй депутат Д.Ю.Цыбыкжапов, аймагай захиргаанай толгойлогшо В.Д.Цыренов, партиин райкомой секретарь, КГБ-гэй подполковник К.П.Бадмаев, Гааргын совхозой директор Г.Б.Шотхоев гэгшэд тэрэ холын залитай, золтой жэлнүүдые дурсан, Владимир Цыдыповичые халуунаар амаршалаа.

Мүнөө үедэ ажалай жолооо бахим баряад, урагшатай, аша үрэтэй хүдэлжэ байһан Хурамхаанай аймагай захир-

гаание толгойлогшо Даба-Жалсан Чирипов, Баргажанай аймагай толгойлогшо Иван Мельников, Загарайн аймагай захиргаание толгойлогшын орлогшо Владимир Тарасов, Хурамхаанай аймагай соёлой таһагые даагша Тамара Монтоева, Дэрээнэй эвенк хүдөө хууриной толгойлогшо Владислав Сультимов, Уланхаанай эвенк хүдөө хууриной толгойлогшо Владислав Сансанов гэгшэд үндэр ахатанаа халуун зүрхэнһөө амаршалажа, үнэтэй бэлэгүүдые барюулна һэн.

АРШААН БУЛАГУУД, ДАСАН ДУГАНУУД...

Владимир Баторовай энэ наһандаа хэһэн олон үйлэ хэрэгүүд соо гайхамар юумэн гэхэдэ, Хурамхаанай уула хадануудай дүрбэн аршаан булагые аршалжа шадаһан байна. Тэдэ мүнөө үедэ олон мянган үбшэнтэниие аргална, хүл дээрэн гаргана. Загарайн аймагта хүдэлхэдөө, Добо-Ёнхорой аршаан нэргээжэ, тэндэн мүнөө республиканска профилактори үбшэн зонониие эмшэлнэ гээд дурдая.

1990-ээд онуудта дасан нэргээн бодхоохо хэрэгтэ шармайн оролсоһон юм. Хурамхаанай «Гандан Ше Дувлин» дасанай түүхэ агууехэ ёгоозор, гэгээн Соодой ламын (1846-1916) нэрэтэй холбоотой. Энэдхэгэй агууехэ философ, ёгоозор Нагарджунын хубилгаан гээд тэрэниие тоолодог. Уланхаан нютагай хажууда 2010 ондо бодхоогдоһон Чойнхор субарга Хурамхаанай аймагай дэбисхэр дээрэ бүтээгдэһэн арбан нэгэдэхи субарга болоно.

Эдэ жэлнүүдтэ В.Ц.Баторов “Буряад үнэнэй” өөрын корреспондентын (собкорой) ажалтай, Загарайн болон Ивалгын аймагуудай зоной ажал хэрэг, ажабайдал тухай номер бүхэндэ шахуу хэблэжэ гаргадаг һэн.

Энээнһээ тээ урда Загарайн аймагай Дабаатын сельсовет ударидажа, бүхы дүй дүршлөө, халуун эрмэлзэл, зүрхэ сэдхэлээ шэнэ ажалдаа зорюулан хүдэлөө. 1991 ондо манай Буряад орондо Үндэр түрэлтэ Далай ламын морилходо, Асагдта, цанид-хамба Агваан Доржиевай тоонто нютагта угтажа абаха ехэ буянтай байгаа бушу.

Хүндэтэ Дарима Жимбиевна нүхэртэйгөө дүрбэн хүүгэдые үргөө, мүнөө долоон аша зээнэрээ, нэгэ гушяа үргэлсэжэ, ан-бун ажаһуунал даа.

**Байгал далай дэнзэтэй,
Бархан уула түшэлгэтэй,
Баргажан Түхэм тоонтотой
Буурал үндэр ахатамнай!**

**Бэрхэ зоноо дахуулжа,
Бээ гамнангүй хүдлөөлта.
Бууса нютагаа нэргээжэ,
Бултанай жэшээ болоолта.**

**Аршаан булагуудаа аршалжа,
Ашатын буян үйлдөөлта.
Дасан дуган бодхоолсожо,
Дайда дэлхэйгээ сахилбалта.**

**Арадай театр байгуулаад,
Арадай хүлдые үргөөлта.
Аша гушанарай дүхэриг соо
Аза жаргалтай нуугыг даа!**

Туяна САМБЯЛОВА.

Түрэлхидэй, нүхэдэй дүхэриг

ЗУЛГЫ САГАЙ ЗУРАГУУД

Р.-Н. БАЗАРОВАЙ фото-зураг

Сэнхир тэнгэрийн майхан
Сэсэгтэ таладал найхан.

Эшэгэн үүлэд мааралдаад,
Энэ зурагта тааралдаал.

Лопсон ГЕРГЕНОВ.

1.
Хээр морин
Ехээр хүгшэрэн,
Мал хүсэхөө болижо,
Мүн эсэдэгшье боложо,
Амаралтада гараба,
Ажалгүй болобо,
Ажалгүй байхаар гэмшэжэ,
Аргагүй мууларан үнжэнэ.
Үдэрөө арайхан үнгэргэжэ,
Үргэхгүйш зобон хононо.
Ядаха зүдэрхэдөө,
Яһа үһаа үбдэхэдөө,
һанаа үнөөндэ абтажа,
һаалиин ноёндо ошожо:
- Ажалгүй байхамни
Залхуутай болоо,
Хорёо һахихань
Хашартай гээшнь.
Зааханшье ажал үгыт даа,
Даахаяал хэжэ үзэхэб даа,
- Гэбэл даа гүйнги,
Гэмэрхэнэнь айнги.
һаалиин ноён һанаамгай,
- һанаашань гоёл, һайшаалтай:
Хүүгэдэй морин болгобо,
Хүнгэхэн ажал олгобо.
Бэрхэ хүүгэдые шэрэхэ
Бэлэн даабари үгэбэ.
Эрхэ хүдхые шэрэхэгүй
Баһа заабари хэлэбэ.
Хээр морин хүхижэ,
Хээрэ гаран хүльбэржэ,
Бээе заһаба,
Бэлдэн зэлэбэ.

2.
Энээхэн ногоон зуһаланда
Энээдэ наадан зуһанал даа.
Хүүгэд баһаш хүхюутэй
Хээр мориёо тойронхой.
Хээр бэрхэнүүдые
Анханһаа таниха даа,
Хүдхэ эрхэнүүдые
Алдангүй мэдэхэ даа.
Эртээнһээ бодожо,

Эмээлээ тохожо,
Бэрхэ хүүгэдые
(Эрхэ бэшэнүүдые)
Зоргон соонь сэнгээнэ,
Дуран соонь хүхээнэ.
Яаралгүйхэн дугшана,
Яһа үһаа тэниинэ.
Һундалдаашад хүхинэ,
«һы-лоо» гэлдэнэ.
3.
Унтаананууд
Угаа эртэшэ болоно.
Залхуунууд
Заатагүй ажал олоно.
Эрхэнүүд
Бэрхэнүүд болохые
оролдоно.

Бэрхэнүүд
Бүри бэрхэнүүд болоно.
Яһаншье гоё гээшэб даа,
Бэрхэ болохо.
Яһаншье ёһоор гээшэб даа,
Эртэ бодохо.
Үглөөнэй сэлгээнээр
Үхэр малаа залалсаха,
Үдэрэй халуунаар
Уһанда Хэртээе орохо,
Үдэшинь буухалаар
Үхэр малаа угталсаха.
Хүхюун даа, хүхюун,
Хээршье хүхюурээ.
Гоёхон даа, гоёхон,
Гонгиноошод үсөөрөө.

4.
Хүдхэ Хирбэ хүбүүхэй
Хүндэхэн лэ һуудалтай:
Эртэ бодохо гээд,
Үргэхэеэ диилэнэгүй.
Эжыдээ туһалха гээд,
Үрдижэ шаданагүй.
Хээр мориндо һуухые
Хүсэхэ гээшэнь аргагүй,
Һархайса дугшуулхые
һанахаш гээшэнь олиггүй.
Харин Хээр дүтэлүүлнэгүй,
5.

Эрдэни ДУГАРОВ

Хүдхэ Хирбые дэмжэнэгүй.
Нэгэтэ һамбаашалан,
Мэхэ һанаа һанаалан,
Хүдхэхэн Хирбэ
Хүсэлөө бээлүүлхэ гэбэ.
Үдэ сагай сүлөөдэ,
Бүдэ хүбүүнэй үгьдэ,
Хубсаһыень абажа,
Хоргодожо үмдэбэ.
Хээр мориндо ошожо,
Хорёоһоо аһан мордобо.
Тала руу залажа,
Талаан гэжэ дугшуулба.
Хээр морин зөөлэхэнөөр
Хүлөө татан дугшана.
Хүлөө татан дугшана.
Һэб-һэбхэн хүнгэхэнөөр
Һэб-һэбхэн үлээнэ.
Үлгьдүүлһээр Хирбэхэн
Үргэхэндөө диилдэбэ.
Уһахадаал һэрибэ,
Уйлажа мэдэбэ.
Хээр морин гайхаһаар,
Хирбэ хүбүүе танижа,
Сагаагаараа
Сухалаа хүрэхэ,
Хаяад ябаха гэхэн аад,
Хэбтэхэн хүбүүе хайрлаад,
Хажуудань ерэжэ зэмэлбэ,
Гашуухан үгэнүүдые хэлэбэ:
- Булхайш -
Булшангаараа гараба,
Хулгайш -
Хуянгаараа мэдэгдэбэ.
Зуһаа үдэрэй халуун ехэ,
Залхуу хүнэй нойр ехэ.
Олон үгэдэ олзогүй,
Ойлгоболшһи, гарзагүй.
Бэрхэ болохо һааш,
Хэндэшье хэлэхэгүйб.
Бидэнэй нюуса болуужан,
Бэрхэ болоходош, туһалуужам.
Һугшарһан Хирбэ
Мордожо ядаба.
Ядарһан Хирбэ
Мориёо хүтэлбэ.

Унагшад
Удангүй олошорбо.
Хээр морин
һөөл сүлөөгүй болобо.
Хүүгэдшье бэрхэнүүд
(Харагданагүй эрхэнүүд)
Туһагүй үдэрэ үнгэргэнэ,
Туһа хэжэ үнжэнэ.
Энээхэн ногоон зуһаланда
Энээдэ наадан зуһанал даа.

БАЙГААЛИИН ҮЗЭГДЭЛНҮҮД

(Үргэлжлэл. Эхинийн
урдаху дугаарта).

ТАРХААНУУД

Нэн түрүүн эдээхэн шумуулнууд тухай нэгэ һонин юумэ бэшэ-жэрхье гэхэдэ, гайхалтайнь, газар дэлхэй дээрэмнэй анхан саһаа бии болоһон эгэе түрүүшын амитадай нэгэниинь гүүлэдэг, хүн зоной хэдыш боосолдоо һаань, үгы боложо үгэдэггүй амитад байһанаа, һүүлэй арбаад жэлэй саана гэнтэ Росси гүрэн соһоо өөһэдөө үгы болошоо бээе аабза? Хари гэжэ, харагдахаяа болишол даа. Эндэ нэн түрүүн мүнөө ехэ дэлгэрээд байһан сотово телефон гэмтэй гэлсэдэг, бү мэдэе. Миини һанаашаар, хэдэн түмэн, саг жэлнүүд соо, хаана байһан мамонт, динозаврнуудаар сугтаа нэгэ үедэ байһан эдэ хүйхэр амитад юундэ гэнтэ газар дэлхэйн нюрууһаа үгы болошоһон даа, байтараа һөөргөө ажамидалайнгаа нэгэ аргыень оложо, дахинаа бии болошоод лэ байха бээе.

...Нэгэтэ, арба гаран жэлэй саада тээ һэн ха, тархаануудай манайшье хото городһоо үшөө үгы болошоогүй байхада, үйлсын асфальт харгын хүндэлэн гараха зебр дээгүүр гаража ябатарни, нюдэндэмни гэнтэ нэгэ юумэ торсолдожо, хүл доохонурни юуб даа гүйхэдэл гэбэ. Анхаржа харан гэхэмни, харгын нүгөө талаһаань нэгэ бүлэг тархаан-

гууд гүйлдэжэ ябаба гээшэд. Татай!!.. Городой үргэн асфальт харгые гарахадаа, машинануудта дайруулжа хосорходоо болоходи гэжэ мэдэхэндэл, поездын вагонуудтал тон адли бэе бэеһээ цагтагалдаһан тэдэнэй, томоотой хүн зонүүдтал, зебр дээгүүр гаража байхыень хэн хаража үзэбэ гэлэй. Гайхалтайшье, һониншье. Үнэншэхэ байгаа зон гүт, үгы гү, би худалаар хэлэнэгүйб, саашадаа таанадаа үнэншэтэр ойлгуулха гэжэ оролдоһуу.

Зай, тиигээд, нэгэ иимэрхүү юумэ харажархихадаа жаа үхибүүдһээ дутуугүй һонюуша хүн хадаа, би тэрэ дороо зог татажа, тэдэ тархаануудаар һонирхожо эхилшоол һэн бээе. Харгын хажууда, хүн зоной хөөрсэгэнэлдэжэ байгаа газарта, үбдэг дээрээ һуушоод газар руу шагаажа байхань аягүй, тиимэхэ энэ багаар хүниие хүлеэжэ иишэ тиишээ хараашалжа байһандал боложо, харгые хүндэлэн гаража дүтын ногоон соо хорошоод байһан эдэ шумуулнуудаар һонирхожо эхилшэбэ. Тархаануудай нэгэ гэрһээ нүгөө руу хойноһоон гүйлдэжэ нүүжэ ябахыень хараһан тухайгаа хэнэйшье хэлэжэ байхыень дуулаһанби. Зүгөөр иимэ юумые би өөрөө түрүүшынхие хаража байна ха юмбиб.

...Хайшаа ошожо, зорижо ябаһан амитад юм, бү мэдэе,

түрүүн ябаһан тархаан (удамаршань гэе даа) хайшаа харайнаб, бултааран нэгэн доро тэрэл зүг руу харайлданад. Юундэ эдэ жэжэ амитад зебр дээгүүр гараба гээшэб гэжэ шэнжэлээд, бодоод үзэе. Баарһад, энээгүүр гарахадаа, машинануудта соһом дайруулхагүйбди гэжэ хаанаһаа мэдэхэ һэм, зүгөөр зөөжэ ябаһан тэдэнэй урда гэнтэ газарай шорой, ногооной үгы боложо, нэгэ муухай үнэртэй, аймшагтай бартаагай бии болошоһодо, түрүүн бахардажа абаһан байха. Удамарша тархааниинь гү, али бултааран гү, хаагуур, али багаарнь энэ муухай хүндэлэниие гарахабибди гэжэ нилээд удаан асфальтын харгыгаар хоёр тээшээ

яһала удаан ябаһан байбад. Хаагууршье гараха аргагүй, - тэрэ муухайгаар анхилжа байһан үнэр тэдэниие айлган тогтооно. Тиигэжэ зобожо ябатараа – “зебр” харгы дайралдашаба. Бахардашоод ябаһан тархаануудта тэрээхэн зурлаа газар юундэ таарамжатай байхагүйб даа. Үнэхөөрөөшье, хүнэй гуталай улада няалдаһан шорой, ногооной үнэр энэ ехэ үнэршэ амитадта нэгэ ондоохоноор, өөһэдтэнь таарууханаар лэ үзэгдөө хадань, энээхэнүүр лэ гарахада болохо ха гэжэ өөһэдынгөө жаахан ухаагаар ойлгожо шадара гээшэд гэжэ, биил тиигэжэ һанаха байнаб.

...Нэгэ аймшагтай нүүдэлэй газараар бүтэн гаража шадаһандаа

ха гү, тархаанууд нилээд удаан харгын захидахи ногоон соо хороод байнаб. Би нэгэ ута ногоо зулгаажа, тэдэниие ябуулха гэжэ, хадхажа үзэбэ. Хүдэлнэгүйд. Удамаршыень бага зэргэ зобоноб, тэрэмни халта гүйхэдэл гээд, тэрэ дороо ондоо ногоон соо хорошохо юм. Зорюута эдэниие халгааха гээдшье үзэнэб, теэд угыл даа. һахалнуудаараа бэе бээдээ холбоорилдошоод лэ (хүнүүд һаань, гар гарһаа баряад гэхэ байгаа) һалаха юм бээе. Амарһад хэбэртэй. Хамта дээрээ хорёод тархаанууд болохо хаш, томо удамаршаһаа эхилжэ, саашаа жаа боло болоһоор үхибүүдтэнь хүрэтэр ошоно ха. Энээдэтэй. Удамаршань эрэ гү, али эмэ тархаан гү? Соһом эрэ байһан байха, бүхы ан амитадай удамаршануудын эрэ байдаг ха юм.

Нилээд болоһон хойно лэ тэдэмни харгын захидахи ногоонһоо гаража, саашаа харайлдажа үгы болошоо һэн. Би эдэ амитад хүн зоной хүлдэ дайруулжа һалашаба гэжэ һанаата боложо байһан хадаа бага зэргээршье туһа хүргэжэ гэхэ юм гү, ногоогоор хадхажа байжа саашань эндэхэ ябуулһандаа һанаага амаржа, өөрөөшье энээхэн харгыгаа дахинаа хүндэлэн гаража, өөрынгөө ябаһан хэрэгээр саашаа ошоо һэм.

АЛЫГДЕНОВ.

БУРЯАДАЙ ТҮҮХЫН МУЗЕЙН экспонатуудаа АТЭС-эй саммидай үедэ нээгдэхэ "Буддизм в России" гэнэн үзэсхэлэндэ табихаяа бэлдэжэ байна. Хэнэйшье мэдэхээр, сентябриин 2-9-дэ Владивосток хотодо Азиин-Номгон далайн регионой экономика харилсаа холбоотой гүрэнүүдэй хүтэлбэрилэгшэдэй 24-дэхи уулзалга үнгэргэгдэхэ юм.

БУРЯАДАЙ ҮНДЭНЭТЭНЭЙ МУЗЕЙ АТЭС-ЭЙ ГҮРЭНҮҮДЭЙ САММИДАЙ ҮЕДЭ ДЭЛГЭГДЭХЭ ҮЗЭСХЭЛЭНДЭ ХАБААДАХА

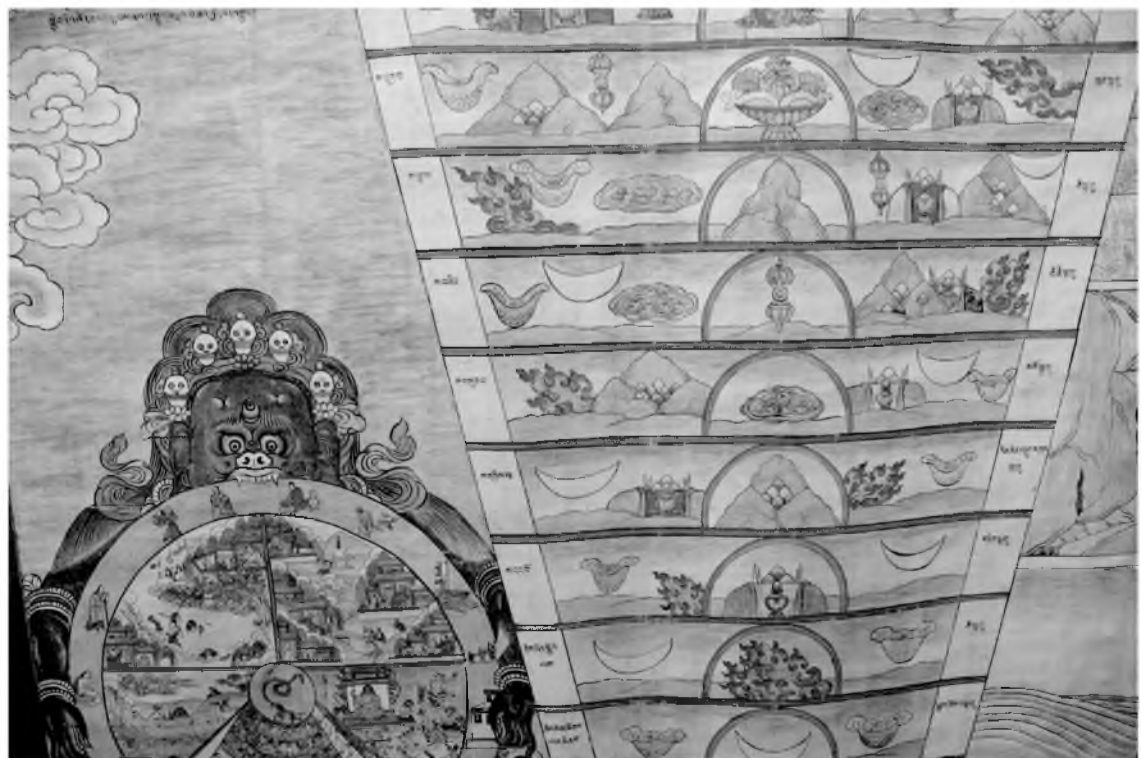

Үзэсхэлэнэй куратор Светлана Бардалеева иигэжэ хөөрөө: "Буддизм в России" үзэсхэлэндэ бидэ музейн жасануудһаа 61 зүйл табихабди. Эндэмнай буддын шажанай танканууд, скульптурунууд, гэр байрын болон дасанай тахилгын шэрээнүүдэй хэрэгсэлнүүд, Цам хатарай хубсаһа хунар, Түбэд медицинын атласай хуудаһануудай буулгабаринууд, фото-зурагууд ороно. Буддын шажан баримталдаг гүрэнүүд саммидта хабаадаха. Манай музейнээ гадна Россиин этнографическа музей (Санкт-Петербург) экспонатуудаа дурадхаха юм: Романовтанай угай хаан шэрээдэ һууһаар 300 жэлэй ойн хүндэдэ дашарамдуулан, XII Хамба лама Д.-Д.Этигэлов түрүүтэй Россиин буддын шажантанай бариһан бэлэгүүд гэхэ мэтэ. Мүн Тыва болон Хальмаг республикануудай үндэһэтэнэй музейнүүд фото-зурагууды дэлгэхэ.

Тиэхэдэ Хамба лама Д.-Д.Этигэловэй шаби байһан суута буряад лама-скульптор С.-Ц. Цыбиковэй бүтээлнүүд тухай 3D дискин презентаци үзэсхэлэнэй үедэ эмхидхэгдэхэ.

Бидэ саммидай соёлой программада хабаадаха болоһондоо ехэ баяртайбди. 2011 ондо Шэнэ Манеждэ, мүнөө жэлдэ "Интермузейн" үедэ манай үзэсхэлэнэй дэлгэгдэхэдэ, Россиин түлөөлэгшэд һонирхожо, саммидта хабаадахыемнай уриһан байна. Энэ шухала үйлэ хэрэгтэ зорюулагдаһан "Буддизм в России" гэнэн 115 хуудаһатай каталог хэблэгдээ, 1000 хэһыень АТР-эй гүрэнүүдэй толгойлогшодто, элшэн сайдууд болон консульствонуудта бэлэглэгдэхэ".

Дулма БАТОРОВА.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото-зурагууд

(Үргэлжлэл. Эхинийн урдахи дугаарнуудта).

ҮХИБҮҮДЫЕ ҮРГЭЖЭ АБАХА ЁНО

Агын буряадуудай олонхинь өөһэдөө үхибүүгүй гү, али хоёр-нэгэн үхибүүтэй дээрэнээ үхибүүдые хүнөө үргэжэ абадаг гуримтай хэн. Нарайлдаггүй эхэнэрнүүд тиимэшье олон бэшэ байгаа. Зүгөөр таба-зургаан, арба, арба гараншье, хааяа хорёод үхибүү түрэнэн эхэнэрнүүд олон байгаа юм. Тээд тэдэ үхибүүдын үхэжэ, үсөөниинь лэ үлэдэг хэн.

Үхибүүдэй үшөө ухаа ороогүй, нарай байхадань, айлууд үргэжэ абадаг байгаа. Гэбэшье хаа-яа арбаадтай, арба гараһаншье үхибүүдые үргэжэ абаха ушарнууд бии хэн. Үхибүү үргэжэ абаһан айл хүүгэдэйн түрэнэн эхэ, эсэгэдэ баясхалан хүргэжэ, хубсаһа хүнар үмэдхүүлдэг, шадалтай айл хаа, моришье бэлэглэгшэ бэлэй. Үргэжэ абаһан зон тэдэ үхибүүдэе тон өөрынгөө үхибүүн шэнгээр үргэдэг байгаа. Үхибүүдыншье үргэһэн эхэ, эсэгэ-еэ эхэ, эсэгэм гэжэ ханадаг, нэрын нэрлүүлдэг, угын залгамжалуудлаг байгаа юм. Хүндэ үгтэһэн үхибүүд түрэнэн эхэ, эсэгэеэ бүри хэрэглэдэггүй, заримдаа тэдэндэ дугагүйшье байгша хэн. Түрэнэн эхэ, эсэгэн хүндэ үгтэһэн үхибүүдэе бээдээ эрьелдүүлдэггүй байгаа юм. Хүнүүд нэрээ нэрлүүлхээ, үтэлхэ наһандаа үргүүлхээ, угаа үргэлжлүүлхээ үхибүүдые үргэжэ абадаг байгаа.

Үхибүүгүй хүниие хүн хайрладаг хэн. Хоёр хубүүтэй хүн нэгэеэ эригдээ хаа, үгэхшүүл байгаа юм. Иимэ нэгэ ушар мэдэхэ хэм. Хоёр айл байгаа. Нэгэниинь нэгэ хубүүтэй, нүгөөдэнь гурбан хубүүтэй. Тээд түрүүшын айлай ганса хубүүнэй үхэшэхэдэнь, нүгөөдэнь гурбан хубүүнэйгээ нэгэ тэрэ айлда үгэбэ. Тэрэ хубүүниинь хэдэн жэл болоод байхада, баһал үхэшэбэ. Тиэхэдэнь тэрэ айлда хоёрдоху хубүүгээ баһа үгэбэ. Тиигээд байтараа, тэрэ айлай өөһэдтэнь үлэһэн ганса хубүүн үхэшөөд, өөһэдөө хубүүгүй болошоогшо бэлэй.

Баян зон зарахын тула үгытэй айлай үхибүүдые үргэжэ абаха ушарнууд ганса нэгэн үзэгдэгшэ хэн. Тээд хэдышье барлаглаа хаа, хүүлдэ тэрэнэйгээ айл болохоодо, яһалал юумыень түхээржэ үгэдэг хэн.

Үхибүүдые хүндэ үгэхэ ёно гэшээ тэдэнээ худалдаһантай адли гэжэ хэлэдэг хүнүүд байдаг юм. Ушар үдхыень мэдэхгүй хүн тиигэжэ хэлэдэг хэн. Урдань Агын буряадуудай дунда үхибүүгүй зон ехэ олон аад, хүүгэдые хүнөө абажа, үнэхөөрөө зооло оложо, жаргалаа эдлэгшэ бэлэй.

Эхэ эсэгэеэ үхүүлээд үншэржэ, айл дэншэжэ, гуйраншалжа ябаха хүүгэд оройдоошье байгшагүй юм. Тиимэ хүүгэдые үхибүүгүй хүн үргэжэ абадаг хэн. Гэбэшье ехэнхидээ түрэл гаралайн зон гэртээ абаашаад, хүн болгожо, хүл дээрэн табигдаг хэн. Тиэхэдэ түрэнэн эсэгын нэрэнээ гаргадаггүй байгаа.

Хойто эхэ тухай хэлэхэдэ, иимэ байгаа юм. Зарим арадуудта хойто эхэ гэшээ заабол хара сэдхэлтэй, урда гэрий хүүгэдые газашалдаг, харшалдаг, туйлай муухай шолмос шэнгээр үльгэр соошье хэлэгдэдэг гэшээ ааб даа. Үхибүүдыншье тэдэнээ эжы гэхэгүй, хойто эхэ гэжэ нэрлэнтүү байдаг. Буряадта хойто эхэ үншэрһэн үхибүүдые урда һамганһаа гараһан гэжэ газашалдаг, үхибүүдые хойто эхээ түрэнэн эхэмнай бэшэ гэжэ ханадаг, үтэлхэдэнь үһөөгөө абажа, газашалдаг ушар үгы байгаа юм. Хойто эхэ гэжэ үгы алиниинь дурдадаггүй хэн. Үхибүүд дээрэ ерэнэн хойто һамган тэдэниие өөрынгөө түрэнэн үхибүүн шэнгээр оролдожо, хүл дээрэн табигдаг хэн. Түрүүшын һамганай эхэ, эсэгэ хүргэһэн хойто һамгы басаганаймнай орондо байна, тиимэ хадаа басаганай гэшээ гэдэг байгаа. Тэрэн тэдэнэйдэ айлшалдаг, тэдэн басаганай эхэ гээд, үүсэлһэн малайнгаа ууса, шагайтануудые үгэгшэ бэлэй.

А.САХАРОВСКАЯЙ зураг

ҮХИБҮҮДЫЕ НУРГАЛГА

Хори буряадуудай дунда гэмтэ ябадал хэнэн хүн хомор байгаа юм. Бага ябаһанаа ханахадань, хаанаб даа, Шэтэдэ, Манжуурта, хүн хүниие алаа гэлсэнэ гэнэн үгэ хүүр дуулаад, зон ехэ хүрдэжэ хэлсэдэг, үхибүүд унтаж ядан, уйлалдажа хонодог ушарнууд болодог бэлэй. 1900 онһоо урагша Аригүүн Бүүбэй гэжэ нэрэтэй нэгэ ехэ хулгайшан байһан юм гэлсэгшэ хэн. 1910-аад оноор ород-монгол хилэ шадар мори хулуудат хоёр хүн ябана гэлсэгшэ бэлэй. Зарим ноёдые олоной зөөри эдихэн юм гэжэ шоо үзэжэ хэлсэдэг байгаа. Юрэнхы дээрэн хэлэхэдэ, буряад зон нарин ябадалтай, гурим һайнтай хэн. Яахдаа тиимэ байгааб гэхэдэ, үхибүүдэй һайн нургаалтай байһан дээрэнээ мүү муухай ябадал болодоггүй гэшээ хэн ха.

Хүн бүхэн өөрынгөө үхибүүдые гурим ёно мэдэхэ, бусадта туһа хүргэхэ, ажал хэжэ шадаха, эхэ эсэгэеэ һайнаар үргэхэ хүн болоһой гэжэ ханадаг, хара баһаһаань хойшо аха заха зониие хүндэлхэ гэжэ мэтэ юмэндэ нургажа эхилдэг байгаа. 3-4 хүрэхэлөөрнь, гэртэн аха хүнэй орожо ерэхэдэ, эхэ эсэгэн үхибүүдээ заабол бодхоожо, мэндэшлүүлдэг хэн. Үхибүүдээ аха зондо иимээр хандаха дүримүүдые сахуулжа нургадаг байгаа:

— аха хүниие ши гэжэ огто болохогүй, заабол та гэхэ ёһотой;

— гэртэ орохоодо, аха хүнөө урда орожо болохогүй;

— аха хүнэй дээдэ тээн гараад һуужа болохогүй;

— саада тээн гараха болоо хаа, араарнь гараха, зай багатай байгаа һаань, «урагшаа болыт» гэхэ ёһотой;

— наһатай зоний хөөрэлдэжэ байхадань, угын таһалангүй шагнаад һууха ёһотой;

— харгыень хүндэлэн гаража ябалнь, тогтоод, урдуураа гаргах;

— хамта яабал, баруун гар тээн ябаха, тэргэдэ хамта һуугаа хаа, баруун гар тээн һууха;

— эдээлдээ, аха хүнөө урид табгата орохогүй;

— хүн тээшэ хүлөө жиэхгүй;

— хүндэ юмэ үгэхэдөө, баруун гараараа үгэхэ, абахадаа, баруун гараараа абаха;

— хүнэй ерэхэдэ, угтажа гараха, моритой хүн һаань, мориинь абажа уяха, айлшанай мордоходо, заабол гарлсаха, моритой һаань, мориинь абажа үгэхэ гэхэ мэтэ дүримүүдтэ нургадаг хэн.

Нургажа эхилхэдэ, эхэ, эсэгэн өөһэдтөө иимээр хандуулжа нургадаг

байгаа. Дэгэл захатай, хүн ахатай гэнэн урданай үгын үдхээр, гэр соогоо бүлын гэшүүд аха заха зоноо бултыень хүндэлхэ ёһотой.

Эхэ эсэгэеэ, аханар эгшэнэрээ, нэгэшье наһа аха һаань, та гэхэ, нэрэрнь нэрлэдэггүй хэн. Нютагайнгаа наһатай хүнүүдтэ хандахадаа, баһа нэрэрнь бэшэ, тэрэнэй аба, эжы гэдэг байгаа юм. Ойрошог наһатай хүн һаань, тэрэ аха, тэрэ эгшэ гэжэ хандадаг хэн. Эхэ эсэгынгээ, аха эгшынгээ үгөөрнь ябаха, урдаһаань арсалдаха ёһогүй байгаа. Аха зон дүүнэрэнгээ хажууда ехэ нарилдаг, бүхы ябадалаараа жэшээ абахыень оролдодог байгаа бшуу. Иимэ гуримтай буряадууд гэр бүлэ соогоо хэрүүл хэжэ, аманда багташагүй муухайгаар хараалдаггүй хэн.

Тиимэһээл мүү муухай хараал үгэнүүд буряад зоной дунда үгы байгаа.

Хулгай хэлгы юунһээшье үлүүгээр сээрлүүлжэ нургадаг хэн. Хулгайшан тон мүү хүн гэшээ, хулгай хэжэ хүн баяжахагүй юм, олоной юумые эдихэн, үбэршэлһэн хүн гортодог, өөрынгөө бээдэшэ, мал зөөриөөшье хохидол оруулдаг юм гэхэ мэтээр үхи хүүгэдтэе ходо ойлгуулжа байдаг хэн. Хүн хулгай хээ хаа, бүхы наһанайнгаа ябадалы бусарлаха, хойшололгүйгөөр нэрээе хухарха байгаа. Тиимэһээл нэрээе хухаранхаар, яһаа хухара гэнэн үгэ бии болоһон ёһотой. Агын буряадуудай дунда хулгайша хүн тон хомор байгаа юм. Гэр барааниинь, ханза хайрсагынь суургагүй, малынь ямаршье харуулгүй байгша бэлэй.

Хониёо адуулхадаа шонодо ортуужан, холо ябашуужан гэдэг байгаа. «Тиимэ зүһэтэй, тиимэ эмьтэй, тамгатай мори хараагүй гүт, нара тухай болоо, газараа табиһамнай олдогогүй», — гэжэ бэдэржэ, нургалгалжа ябаха хүнүүд али олон дайралдагша хэн.

Тэдэнэр гэрнээ арба гаран, хорёод модо газарта байһан хүнэй адуунда ниилээд абаһан малаа ологшо бэлэй. Бээ хүсэһэн сарнууд, буханууд намар орой болотор гэртээ ерэнгүй, хээгүүр, ой модонийшье оёороор хоногшо хэн. Тиэхэдэнь эзэниин тэдэнэйгээ ханаһы ябаһаар һонирхонгүй, ханаа амар байгша бэлэй.

Хулгайша хүн оройдоо үгы хэн гэжэ болохогүй. Мини залуухан ябахада, нютагаймнай нэгэ айлай хубүүниинь мориной шүдэр хулууна, хартаабха малтажа абана, басаганиинь айлда ороод, һамгадай үртэһэ һартаһа, хурабша, шүрбэһэ, пулаад мэтые баряад

гараһана гэлсэгшэ хэн. 1920 ондо багшалжа байхадань, нэгэ һурагша хубүүн карандаш, саарһа хулуужа зобоогшо хэн. Нэгэ Түгдэм гэжэ баян даага хулуудаг хэн гэлсэгшэ бэлэй. Хүнэй гүүнэй даага баряад, өөрынгөө гүүнэй һүүлдэнь холбожорхиходонь, тэрэн дахаад ябажа һурадаг хэн. Гэртээ ерэхэдэнь, холбооень һалгадаг байгаа ха. Хожом дааганай эзэндэ тэрэ баригдахадаа: «Тэрэ гүүнэй унаган лэ, эхээ дахаад ябахынь харыш», — гэдэг байгаа юм.

Хүн гэшээ нүхэдтэй, зотой байха ёһотой гэжэ үхибүүдэйнгээ бүри бага байхаһаа хойшо ойлгуулдаг хэн. Хүниие, мүн өөрыгөө хүндэлхэ гэнэн хуушанай үгэ бии юм. Айлшаниие хүндэлхэдөө, хүндэ туһа хүргэхэдөө, хүн үгырдэггүй юм гэдэг бэлэй. Зотой (зоной ябадаг) айлые һайн айл гэжэ нэн түрүүн хэлэдэг байгаа. Залуу айлые үрээхэдээшье: «Хүлэгэй унаган сэргыш элээ, хүнэй хубүүн богоһыш элээ!» — гэдэг хэн.

Ажалша хүн ама дүүрэн, ажал хэдэггүй хүн хубхай хоһон гэхэ мэтээр эхэньше, эсэгэньше үхибүүдэйнгээ багахан байхаһаа хойшо ходо хэлэжэ байгша бэлэй. Үхи хүүгэдэйнгээ 3-4 наһатай болохоһоонь эхилжэ, шадалайн зэргээр элдэб ажалда дүршүүлдэг хэн. 2-3 наһатай хүүгэд хүгшэн эхэдэ зомгооһо оруулжа үгэдэг байгаа. «Ай хүйхэрни, нохойн гүлгэн зомгооһо оруулжа үгэхэгүй даа, харин хубүүмнил оруулжа үгэбэ», — гэжэ хүгшэд ашанар, эзэнэрэе урмашуулан магтагша бэлэй. Иигэжэ урмашуулан хэлэлгэн ёһотойл хүмүүжүүлгэ боложо үгэдэг хэн. 4-5-тай үхибүүд хурьга эшэгээ, тугал буруугаа залаха, хааха хараха уялгата ажалтай болодог байгаа. Хубүүд, басагдые энэ наһандань мори унуулжа нургаад, малаа тогтоолгодог, бухал шэрүүлдэг хэн. Арбаад наһатай болоходонь, хажуур барюулжа, үбһэ сабуулжа нургадаг байгаа. Зунай сагта арһа мушхаха, эрьюулгэ эрьюулхэ, айраг бүлэхэ, үбэлдөө малайнгаа шабаһа түүхэлээ эхилээд, жэжэ ажалнууд захагүй олон һааб даа. Үхибүүд иимэ ажал хэдэг, хэлсэдэг байгаа юм.

Олон үгэдэ олзогүй, ганса үгэдэ гарзагүй, хормойн ута хүл орёохо, хэлэнэй ута хүзү орёохо гэжэ хэрэгүүдэ шашажа, үгэ хүүр гаргажа ябаха ябадалы ехэ буруушаадаг байгаа. Тиимэһээл ондоо яһатан буряадууды «нюуса сэдхэлтэй» гэдэг байгаа бшуу даа. Өөрөө абари зандаа дутуу дундануудтай, элдэб буруушье ябадал хэдэг аад, бусадтай гэмье бү бэдэрэ гэдэг хэн. «Өөрынгөө тархида байһан буга харахагүй аад, хүнэй тархида байһан бөөһэ хараба», «Үмдэгүйн үбдэг соорхойдоо өөдэрхэбэ» гэнэн онһон үгэнүүдые эхэ эсэгэн үхи хүүгэдтэ хэлэжэ байгша хэн.

Хара баһаһаань хойшо үхибүүдэ иимээр хүмүүжүүлдэг байгаа юм. Эрэлхэг зоригтой хүниие хүндэлдэг хэн. Үгэдэ бэрхэ үбгэд нургаалы үгэ хэлэхэдэ: «Холо гэжэ бү сүхэрэ, ябаа хаа, хүрэхэш, хүндэ гэжэ бү сүхэрэ, үргөө хаа, даахаш», «Гахайн хубүүе хэды үргэн магтаашые хаа, газартаа, гаруудин хубүүе хэды дарлаашые хаа, огторгойдоо» гэхэ мэтэ хуушанай үгэнүүдые эб эбээрнь табижа һуугшад бэлэй. Гэбэшье үхибүүдые нурган хүмүүжүүлгэ гэшээ гансал эхэ, эсэгын хэрэг бэшэ, харин хамта зоний хэрэг байгаа юм. Үбгэд буруу ябадал хэнэн залуушуулые харааха, зандарха, хэнэлтэшье үзүүлхэ эрхэтэй байһан юм.

Эрдэм гэшээ юунһээшье үлүү, дэ-эдын дээдэ юумэн гэжэ ханадаг хэн. Хэр уһаа хойшо буряад зоной дунда дамжажа ерэнэн онһон үгэнүүд байгаа юм.

Эльвира ДАМБАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.
«Лодон багшын дэбтэрһээ»
гэнэн номһоо абтаба.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

АВГУСТ

НАРА БАЯН ДАА

АВГУСТ – зунай һүүлшын нара. Энэ үедэ намарай ойртоһоной түрүүшын шэнжэнүүд үзэгдэдэг: набша намаа шарлажа эхилдэг, амитад үбэлжэлгэдөө бэлдэжэ захалдаг.

ХҮНҮҮД үбэлэй шэмэрүүн хүйтэндэ ханяада үбшэ “намна-хын” тула хуһан венигүүдые хэдэг, эм домто үбһэ ногоо суглуулдаг. Яблониин үрэ жэмэс эдешэдэг. Бэрхэ эхэнэрнүүд хабар тариһан ургасаяа хуряан абажа, дабһалхыень дабһалаад, саахарлан шанахыень шанаад, ерэхэ намар болотор эдижэ байха эдээ хоолоо бэлдэдэг. Байгаалида дуратай зон ой ошожо, наратай бороогой һүүлээр жэрүлдэн ургашаһан нархяагуудые суглуулдаг. Хасууринуудай хажуугаар өөхөн сагаан, харин хуһануудай доогуур хуһанай нархяагуудые олохот. Ойн захын ногоон соо боровик болон сыроежкэ ургадаг, ойн соорхой соо түрүүшын шара нархяагууд (рыжик) бултайлдажа эхилдэг, хүбхэнтэй газарнуудта үнэгэн нархяагууд

байха. Талын бальжан гарма болон хонхо сэсэгүүд аалихан һэбшээндэ найгалзана, харин дээгүүрнь үнгэтэ эрбээхэйнууд ниидэнэ. Энэ нарада гэрэлтэ үдэрнай бүри богони боложо, һүни хүйтэржэ эхилдэг. Тус нарын эгээл халуун үдэр 1938 ондо дайралдаһан – 36 градус, эгээл хүйтэн үдэр 1884 ондо болоһон – 12,5 градус.

Август – хүдөөгөөрхидэй эгээл халуун хаһа. Ажалай үрэ дүнһөө бүхэли жэлэй ажабайдал дулдыдаха ха юм. Хүн зон үбһэндөө гарадаг, намарайнгаа тарилга эрхилдэг. Харин бүхэли зундаа амаржа сэнгэнэн үхибүүд нургуулидаа бэлдэдэг.

Сэрэгма ДОНДОВА.

